

RAJK LÁSZLÓ

STRASSENREITER ERZSÉBET
SIPOS PÉTER

RAJK LÁSZLÓ

ÉLETEK ÉS KOROK

SZERKESZTI: H. BALÁZS ÉVA

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

STRASSENREITER ERZSÉBET
SIPOS PÉTER

520682

RAJK LÁSZLÓ

AKADÉMIAI KIADÓ

BUDAPEST 1974

500213

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

Könyvtári 399 /197 5

Összkiadás: ISBN 963 05 0433 2

A kötet száma: ISBN 963 05 0444 8

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1974,
Strassenreiter Erzsébet és Sipos Péter

Printed in Hungary

BEVEZETÉS

A magyar munkásmozgalom historiográfiájának leendő szerzője joggal állapíthatja majd meg, hogy a történészek görcsösen viaskodtak a vezető egyéniségek ábrázolásával, holott ismerték a marxista elméletet a személyiség és a tömegek szerepéről a társadalom életében. A vezetők névsorának protokolláris felsorolása viszont aligha fejezhette ki azt a sokszínűséget, amellyel a jelentékeny individuumok gazdagították a mozgalmat. De nem tekinthető jellemzésnek a romantikus rajz sem, amely hús-vér embereket Jókai halványabb korszakai-ban fogant figuráihoz hasonló angyalokká és ördögökké torzított. Történeti elem-

zés helyett minősítés jelzőkkel, ítékezés bírói verdiktekkel — így egyszerűsödtek a változatos életpályák hőstettek vagy árulások sorozatává.

Rajk László életútjának kutatójára látszólag korlátozott feladat vár. A koncepciós perben emelt vádakat már számos fórumon ismételten megcáfolták. Rajk hamvait a Munkásmozgalom Panteonjában helyezték el, utcákat, intézményeket neveztek el róla. Mi más maradhatna a történész célkitűzése, mint az ünnepélyes méltatás, a politikai és jogi rehabilitáció meggyőző igazolása szakmája sajátos eszközeivel? Mégis, szeretnénk magát *az embert* életre kelteni mint egyéniséget, korának fiát és formálóját.

Rajk László nyurga, egyenes derekú férfi volt. A vékony alkatúak azon faj-

tájából, amely szívós, ruganyos, a fáradalmak csak meghajlítják, de nem törik meg. Mongolosan széles arccsontjai, kreolos bőre, mélyen ülő nagy barna szeme, nyílt mosolya már az első látásra emlékezetbe vésték vonásait. Megjelenése bizalmat ébresztett, s keresetlen modora, természetes viselkedése megőrizte és elmélyítette az első benyomás kedvező hatását.

Higgadt volt, anélkül, hogy szenvtelen, s élénk, anélkül, hogy harsány lett volna. Emelt fővel járt az emberek között, de nem nézte le őket. Önérzete nem fajult rátartisággá, nem állott piederstálra, ezért nem is kellett onnan népszerűségét fokozandó néhanapján „leereszkednie”. Volt, akit mégis távol tartott tőle komoly, tartózkodó lény, s Rajk nem törekedett

arra, hogy rajongókat gyűjtsön maga köré. Ő maga ritkán kezdeményezett szorosabb ismeretséget, bár nem volt rideg és megközelíthetetlen. Fegyelmezt és puritán jellem, minden emberidegen aszketizmus nélkül. Élvezte az élet örömeit, de elutasította a hedonizmust és nem hajszolta a Don Juan-i sikereket.

Beszédmodora nem volt keresett, különösebben választékos, szónoklás helyett logikusan magyarázott még a pódiumon is. Szabatos mondatai inkább az értelemre, mint az érzelmre hatottak, hallgatóságát inkább gondolkodásra készítette, mint magával ragadta. Bízott az okos, a felvilágosító szó szuggesztív hatásában, meggyőzni akarta az egyes embert és a közösséget, s nem lehangolni, elkábítani.

Türelme és körültekintése többnyire ellensúlyozta a gyors lényeglátású emberek hajlamát az elhamarkodott következtetésekre. Nem elégedett meg a dolgok madártávlati szemléletével — igyekezett a részletekről is tájékozódni, hogy azután a konkrét ismeretek birtokában ismét magasabb szinten gondolja át teendőit. Elképzelései kivitelezésében tervszerűsége törekedett, sőt néha túlzottan is ragaszkodott az előzetes minuciózus programhoz. Munkaképessége és kötelességtudása ismeretében magas követelményeket támasztott önmagával szemben, ezért jogosnak érezte, hogy saját mércéjét alkalmazza munkatársaira. Igényessége nem mindig volt tekintettel beosztottjai teherbírására, ezért inkább becsült, mint szeretett főnök volt.

Rajk számára képességei, rokonszenves egyénisége kétségkívül minden környezetben megbecsült helyet biztosítottak volna, hiszen rendelkezett az érvényesüléshez szükséges adottságokkal. Találkozása a kommunista mozgalommal, élete harmadik évtizedének küszöbén mégis más irányba bontakoztatta ki tehetségét, amely immár nem egyéni céljait szolgálta, hanem egy közösség küzdelmét.

AZ ILLEGALITÁS ISKOLÁJA

A nyíregyházi ágostai hitvallású evangélikus Kossuth Lajos főgimnázium 1927-ben érettségizett növendékeinek anyakönyvében a 37. sorszámú *Rajk László*, aki 1909. március 8-án született Székelyudvarhelyen. A gimnázium I—V. osztályát még Udvarhelyen, a VI. osztályt Budapesten, a VII—VIII-at Nyíregyházán végezte. A pedáns tanári toll rögzítvén a maturáig vezető út állomásait, természetesen nem magyarázhatta meg, miért e változatosság városokban és iskolákban.

A 15 éves fiú kettős kényszerűségből hagyta el 1924-ben szűkebb hazáját, a szép fekvésű, élénk iskolai és piactele-

pülést. Ez évben hunyt el édesapja, Rajk József csizmadiamester. A kis műhelyt, amelyben a századforduló táján még több segéd és inas dolgozott, a tönk szélére juttatta egy balul sikerült váltóspekuláció. Amikor egy rágalmazó később szemére vetette Rajk Lászlónak, hogy „osztályidegen, mert egy erdélyi nemes fia”, öntudatosan válaszolta: „igen, olyan erdélyi nemesé, aki cipőfoltozással kereste népes családjá kenyerét.” Egyfelől örökség, amely fedezhette volna a tanulmányi költségeket, nem maradt, másfelől már híre járt a román kormány készülő közoktatási törvényének, amely a magyar értelmiség utánpótlását megbénítandó, az államnyelvet nem ismerők, így Rajk László számára de facto lehetetlenné tette a sikeres érett-

ségit. Se pénz, se posztó — s mindez kisebbségi sorban. Vajon mire várt volna Székelyudvarhelyen, amikor fivérei már biztos egzisztenciát építettek ki a határon túl?

A kispolgárok gyermekeinek szokványos kiemelkedési útja az értelmiségi-hivatalnoki pálya volt. A szülői házból távozó Rajk fivérek anyagiak helyett egészséges ambíciót vittek magukkal, s révbe értek: Lajos orvos, Jenő mérnök, Endre és Gyula tisztviselő lett. A testvérek ápolták a családi kapcsolatokat, s készek voltak a „Benjámint” is támogatni. Gyula 1924-ben Budapestre hozta László öccsét, aki ez után két évre Endréhez került a Nyírség fővárosába. Bizonyítványai tanúsága szerint szorgalmasan és pontosan teljesítette tanulmányi kötele-

zettségeit. Eredményeit a felső osztályokban szerény ösztöndíj is elismerte. A diákévek rettegett próbatételén, az érettségén, bár a latin írásbelit „elszúrta”, összteljesítményével kiérdemelte a jeles végbizonyítványt.

Ma már aligha lehet pontos feleletet adni arra, ki vagy mi ébresztette fel benne a vonzódást az irodalomhoz és nyelvekhez, honnan kapott ösztönzést a pedagógusi hivatásra. Az érdeklődés és hajlam azonban önmagukban még nem nyitották volna meg előtte az egyetem kapuját, ha nem siet újból segítségére Rajk Gyula. Anyagi támogatása lehetővé tette László számára, hogy 1927-ben beiratkozzék a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti karára és Tanárképző Intézetébe a magyar—francia szakra. Három sze-

meszter után, ismét fivére költségén, nyelvtanfolyamra a franciaországi Besançonba utazott, majd 1930. február elejétől Budapesten folytatta tanulmányait.

Rajk László egy önéletrajzban életének ezt a szakaszát jelölte meg *tudatos politikai tájékozódása* kezdetéül. Már gondolkodó fővel figyelte meg, miként döbben rá a gazdasági válság örvényében kerengő világ, hogy a néhány esztendőös prosperitás nem jelentette „a régi jó békeidők” visszatértét. A győztes antant kialakította versailles-i békerendszer mind szembeötlőbben éleződő ellentmondásai új háború veszélyével felhőzték be a nemzetközi horizontot. A tőkés rend hagyományos polgári demokratikus uralmi formájának krízise pedig felszínre hozta

a fasizmust, immár nem csupán olasz, hanem európai méretű hatalmi törekvéssel. Magyarországra visszatérve Rajk szemtanúja volt gróf Bethlen István miniszterelnöksége utolsó felvonásának a bolettával, a bankzárlattal és a munkanélküliséggel; 1930. szeptember elsejével; a szociáldemokrata párt vidéki térhódításával; az uralkodó Egységes Párt bomlásával és a fasiszta szélsőjobb megélénkült szervezkedésével. A kor problémái állandó heves disputák tárgya az egyetemeken. A viták élesztője nem csupán az ifjúság fogékonysága, érdeklődése, ország- s világmegváltó hevülete, hanem saját sivár jelene és kilátástalan jövője is.

A felsőoktatási intézmények diákjainak helyzetéről a harmincas évek elején

publikált statisztikai gyűjtések adathalmazára — szerkesztőjük szavai szerint — „sugárzó fénycsóvaként világít be abba, a sokszor sötét nyomorúságos világba, melyben az egyetemi hallgatók nagy csoportjai élnek”. Rajk is ahhoz a három és fél ezernyi tömeghez tartozott, amely óraadással, borítékcímzéssel, fordítással részben vagy egészben maga gondoskodott megélhetéséről. Minimálisan 80—100 pengőre volt szükségük havonta, csupán a lakásra és ételmezésre, feltételezve, hogy ebédet, esetleg vacsorát is a menzán kaptak. Érthető, hogy az összhallgatóság 60 százaléka, beleértve még a szüleik által eltartottak egy részét is, segélyigényt jelentett be. Tandíjra 40 százalék, tankönyvbeszerzésre 25 százalék, vizsgadíjra 17 százalék, szigor-

lati díjra 10 százalék, gyógykezelésre 14 százalék, lakásra és élelemre 20 százalék, ruházatra 9 százalék folyamodott támogatásért, sokan többféle célra is.

S tanulmányaik befejeztével számíthattak-e biztos megélhetésre, amikor egy 1928-as felmérés körülbelül tízezer kereset nélküli szellemi dolgozót talált, több mint 40 százalékban diplomásokat? A „minőségi munkanélküliség”, azaz a képzettségnél alacsonyabb munkakörben való foglalkoztatás adatok híján nem is volt mérhető. Az elégedetlenség és lázongás ebben a társadalmi közegben így nem kizárólag válságjelenség, bár kétségtelen, hogy a húszas–harmincas évek fordulóján a krónikus bajok elmérgesedtek és heves lázrohamokkal emlékeztettek gyógyíthatlanságukra. Megol-

dást persze a válság esetleges enyhülése sem ígért, legfeljebb visszatérést a korábbi, szintén alig elviselhető helyzethez. Ezért egyre gyarapodott azoknak az egyetemi hallgatóknak, fiatal intellektueleknek a száma, akik az igazi kiutat a konszolidációs rendszer felszámolásában látták.

A tagadás szelleme vetette meg lábát a nevelkedő értelmiség új, a hivatalos bajtársi egyesületeken kívül, sőt azok ellenére burjánzó, létszámban viszonylag csekély, de szellemi erőben jelentékeny csoportosulásaiban: Budapesten a Bartha Miklós Társaságban, Szegeden a Bethlen Gábor Körben, Miskolcon a *Kőtörő* című kiadvány szerzői gárdájában stb. A békétlen ifjúság gyülekezőhelyein elhangzott izzó felszólalások és a kérész-

életű folyóiratokban megjelent lázongó írások közös tartalmi jegye — az oppozíciós indulaton kívül — a nosztalgia egy „igazságos”, a „magyar sorsproblémákat” megoldó társadalom iránt. A határozatlan eszméket és ködös vágyakat *a gyakorlati politika nyelvére* viszont mindenki *a saját szótára szerint* fordította le. Miért kapcsolódott valaki éppen egyik vagy másik mozgalomhoz? Miért öltöttek fel néhányan fasiszta ingeket és bújtatták „forradalmiságukat” az áldikális demagógia zubbonyába? Mások útja miért vezetett az éledő agrárdemokrata szervezkedéshez, majd a népiesekhez? Miért osztoztak többen is az üldözött kommunisták sorsában? Az osztályhátter és a materiális körülmények önmagukban éppen úgy vérszegényen ma-

gyarázzák az útválasztást, mint a lélektani okadatolás. A pályák és sorsok ezért társadalmi és személyes indítékok, szükségszerű és véletlen hatások *eredőiként* vizsgálándók.

Similis simili gaudet — hasonló a hasonlónak örül, de honnan tudhatjuk, ki az, aki velünk érez, osztja nézeteinket, és megbízható őre bizalmas ügyeinknek? Ez a kérdés óhatatlanul felmerül minden föld alá szorított eszme híveiben. Az ókorban a keresztények egy hal alakú rajzolatról, a középkori alkimisták varázsszavakról, a szabadkőművesek szimbolikus jelvényekről, gyűrűkről ismerték fel egymást.

A kommunista eszmékhez vonzódó egyetemistáknak, fiatal értelmiségieknek nem volt szükségük ilyen titkos jelképek-

re, misztikus abrakadabrákra, hogy elvtársakra találjanak. Vitába elegyedve az előadások szüneteiben, a menzára menet vagy a vitafórummá vált egyesületek helyiségeiben, elegendő volt „bedobni” néhány irodalmi—művészeti forradalmat jelentő nevet és a társadalmi forradalommal asszociálódó fogalmat, hogy a *reagálásból* megítélhető legyen, ki a rokonlélek. „Bartók-rajongásom hozott össze az egyetemen egy volt iskolatársammal . . . , aki ugyancsak magyar—francia szakos tanárjelölt volt, de egyidejűleg zeneszerzést is tanult a Zeneakadémián. Mindig a modern zenéről szerettem volna beszélni vele, és ő egyre inkább másra terelte a szót, összehozott unokatestvéreivel . . . , majd mind több barátjával ismertetett meg . . . Vasár-

naponként kirándulásra vittek. Különös dolgok történtek ezeken a túrákon. Új nevekkal, a novellaíró Nagy Lajossal, a költő József Attila nevével ismerkedtem meg, Jack London- és Gorkij-könyveket kaptam olvasni, munkásmozgalmi dalokat és harcos szövegű népdalokat énekeltünk. Munkásfiatalokkal is találkoztunk, lelkesedtünk a Szovjetunió ötéves tervéért, politikai előadásokat hallottunk, szavalókórusok Ernst Toller műveit adták elő — szinte észre sem vettem, és ott álltam a kommunista mozgalom kapujában” — írja le egy visszapillantás a beszervezés jellegzetes útját.

A spontán egymásra találás, alkalmi kapcsolatfelvétel fokozatosan céltudatos mozgalmi tevékenységgé rendeződött. Az illegális KMP felismerte a fiatal in-

tellektuelek erjedő hangulatában rejlő lehetőségeket a húszas években nem számottevő értelmiségi bázisának kiszélesítésére. Olt Károly, aki kommunista létére a Pro Christo református diák-egyesület titkáráként ismert személyiség volt az egyetemisták gyülekezőhelyein, maga köré vonta a marxizmussal rokon-szenvező ismerőseit és megalapozta a párt és a KIMSZ hálózatát az egyetemen és főiskolákon. 1930–31-re kb. 30–40 egyetemi hallgató, fiatal diplomás gyűlt össze Fischl (Fejtő) Ferenc, Stolczer Emil és Stolte István, majd az ő letartóztatásuk után 1932 közepétől Széll Jenő, Birki Ágnes, Beck András, Beck Márta és Szabó Ferenc vezetésével. A „felsőbb pártkapcsolatot” ez időben Farkas Sándor, majd Kálmán

Endre személyesítette meg, ők közvetítették a KIMSZ főiskolás bizottságának direktíváit, átvették a jelentéseket, javaslatokat, meghallgatták a beszámolókat az elvégzett munkáról.

A Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsész- és orvosi karán, valamint a művészeti főiskolákon működtek KIMSZ-sejtek, a mozgalmi zsargon szerint „gépek”, amelyek körül szemináriumok, tanulókörök alakultak. A tagok, szimpatizánsok és érdeklődők terjesztették az *Ifjú Proletárt*, Vörös Segély bélyegeket árultak, tüntetéseken vettek részt, de munkájuk középpontjában a marxista elmélet alapjainak a tanulmányozása állott. A szükséges irodalom beszerzése kockázatos, de nem megoldhatatlan feladat volt. Az illegális kommunista

apparátus eljuttatta a sejtekhez a KMP és a Komintern kiadványait, kerültek marxista könyvek, folyóiratok ausztriai, németországi, csehszlovákiai forrásokból is. Esetenként a Múzeum körüti antikváriumok poros polcain bukkantak rá egy-egy 1918—19-ben megjelent kötetre, s rendelkezésükre állott még művelt polgári környezetből származó társaik néha gazdag könyvtára.

A szemináriumokra, vitákra kötelező irodalom persze nem volt — azt olvasták és tárgyalták, amihez éppen hozzájutottak. Nem maradt el az aktuális napi események értékelése sem, hiszen a fordulatokban gazdag hazai és nemzetközi politika bő teret nyújtott a kombinációkra, latolgatásra.

A gárdát szenvedélyes tudásvágy, me

részség és lendület jellemezte. Az illegális munka szigorú biztonsági követelményeiről inkább romantikus elképzeléseik voltak, mint reális ismereteik, még kevésbé tudták elképzelni, mit jelent a valóságban is átélni egy rendőrségi kihallgatást, bírósági tárgyalást. Igaz, mindenki viselt fedőnevet, de a konspiráció ezzel nagyjából véget ért. A mozgalom ifjú volt és koedukált — a barátok és szerelmesek nem tekintették különösebb vétségnek, ha a feltétlenül szükséges mozgalmi találkozókön kívül egyéb alkalmat is kerestek az összejövetelre, ha a „fekete”, azaz a rendőrség által már ismert tagokkal továbbra is fenntartották az összeköttetést.

Az olvasás és polémia önmagukban nem kötötték le a fiatalok energiáját. A *cselekvést* szomjazták, és sürgették az

ellenforradalmi rendszer nyilvános kihívását. Mielőbb a porondra akartak lépni, bizonyítandó ellenségnek és barát-nak, hogy az értelmiségi nevelés felleg-várait sem lehet hermetikusan elzárni a forradalmi munkásmozgalomtól. Bízta-
k abban, hogy felhívják magukra a figyel-
met, s ily módon gyorsabb tempóban
szélesíthetik a mozgalom befolyását,
gyarapíthatják a sejtek erőterében mozgó
szimpatizánsok, érdeklődők táborát.

Nem csupán az egyetemisták tapasztalatlanságán, óvatlanságán, hanem a KMP egészének korabeli politikai—szer-
vezeti arculatán múltott, hogy a lelkes
tettvágy meggondolatlanul kivitelezett
akciókban, a toborzónak szánt hitvallás
elriasztóan megfogalmazott jelszavakban
kelt életre. A pártban a belső küzdelem

a tényleges magyarországi helyzetből s nem a forradalmi illúziókból kiinduló új irányvonalért vontatottan, visszalépésekkel zajlott. Az érinthetetlen dogmaként tekintett stratégiai célkitűzés — „a második magyar Tanácsköztársaság” — kezezett „az osztály osztály ellen” politika híveinek, akik akcióról akcióra hajszolták a kommunista mozgalmat.

Az egyetemista sejtek készítette röplapok hangvételésben a nyíltsisakos taktika fejeződött ki. „A Kommunista Ifjúsunkások Magyarországi Szövetsége Egyetemi Csoportja” nevében osztályharcba hívták az „egyetemi proletárokat, szegénydiákokat: Ötéves koplalás, szexuális nyomorúság után mindennapos megalázkodástok jutalmául kezetekbe nyomják az oklevelet. És ma, amikor a pénz-

éhes kapitalista gazdálkodás meglevő szellemi bérmunkásait sem tudja eltartani, mit várhattok ti? ... Egyetemi proletárok, választanotok kell: vagy megmaradtok álmos tétlenségben ..., vagy csatlakoztok az ... osztályharcos proletariátushoz." A szövegezés kétségkívül számos politikai és társadalmi sarkigazságot foglalt magában. Helyesen követelte az ingyenes és teljes tanulási szabadságot, ösztöndíjakat, a militarista uszítás beszüntetését, teljes autonómiát diákjóléti ügyekben, emberi bánásmódot a tanárok és az egyetemi bürokrácia részéről. A röplapok frazeológiája azonban olyan volt, mintha közvetlenül napirenden lett volna a proletárforradalom, amelyért szintén harcba hívták az egyetemistákat: „Harcoljatok ne csak a

tandíj leszállításokért, ingyen tanszerekért, de egy kommunista társadalom felépítéséért.” Aligha kell bizonyítani, mennyire nem számoltak ezek és a hasonló megfogalmazások az ellenforradalmi rendszer egyetemének miliőjével, s mennyire nem volt reális alapja a felszólításnak: „...lépjetek ki az Emericanából, a Turulból, csatlakozzatok a KIMSZ egyetemi csoportjához.”

Az átlagos egyetemi polgár, ha az előadóterem padjában vagy a folyosói ablakmélyedésben kezébe került egy-egy ilyen röplap, idegesen körülnézett, nem látta-e valaki, majd igyekezett mielőbb megszabadulni a dinamitpatronnak érzett papírlaptól. Akadtak persze stréberrek vagy politikai gyűlölködők, akik azonnal a quaesturára vagy a Turul-

vezérségre siettek, hogy feljelentést tegyenek. Az egyetemi hatóságok 1932 márciusában értesítették a hírhedt Hetényi Imre főkapitány-helyettest, a politikai rendőrség főnökét. Hosszabb megfigyelés és nyomozás után 1932 júniusában előállították a főkapitányságra a Fischl—Stolte—Stolczer-csoportot, majd 1933 februárjában letartóztatták a Széll—Birki—Beck-szervezkedés résztvevőit is. A bírósági tárgyalásra 1932 októberében, illetve 1933 májusában került sor.

Kommunistaellenes izgatási perek napirenden voltak az ellenforradalmi Magyarországon. A napisajtó a rendőri és az igazságszolgáltatási apparátus szokványos eljárását többnyire csupán néhány rutinsorral nyugtázta. Szenzációnak azok az ügyek számítottak, ame-

lyek a lefogottak nagyobb száma vagy különleges jelentősége folytán eltértek az átlagtól. A polgári társadalom megdöbbent ideges reagálását az adott esetben elsősorban az magyarázza, hogy 1919 óta első ízben hatolt be a KMP és a KIMSZ a szellemi elitet képző intézmények féltve őrzött falai mögé. Az ügyészi vádbeszéd döntő érve az 1932-es perben az volt, hogy „olyan kommunista szervezkedés került a bíróság elé, amely nem is annyira a szervezkedés kiterjedése, hanem a szereplő személyek miatt bír jelentőséggel. Tanárok, tanárjelöltek, a vezető értelmiség tagjai, a nemzeti kultúra munkásai állnak itt kommunista szervezkedés miatt.”

Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter határozott preventív és meg-

torló intézkedéseket kívánt a felsőoktatási intézmények vezetőitől. „Igen nagy súlyt helyezek arra, hogy egyrészt az ifjúság állandóan érezze mind az állam, mind . . . az egyetem lehető gondoskodását, amellyel a mai nehéz gazdasági viszonyok között a megingathatatlanul hű fiatalság helyzetén segíteni kívánunk, másrészt érezze a nemzeti állam . . . teljes szigorát is akkor, ha . . . szembeszáll a törvényes rendelkezésekkel és a . . . magyar nemzetállam ellenségeinek táborába áll” — vonta le a tanulságokat a Gömbös-kormány oszlopos tagja a Pázmány Péter Tudományegyetem Tanácsához intézett leiratában. A bíróság elé állított bölcsészeket az egyetem vezető testülete — még a jogerős ítélet és végleges fegyelmi határozat előtt — ún. közbeszóló döntéssel

eltiltotta a beiratkozástól, nem bocsátotta őket tanári vizsgára, doktori szigorlatra, nem kaphattak bizonyítványt, oklevelet.

Rajk László is ott volt azok között, akiktől „a hont kivont szablyával óvta” ügyész, professzor és miniszter. A külföldet járt politikailag pallérozott diák gyakran látogatta az értelmiségi klubok vitaestjeit, szívesen részt vett az egyetemen nap mint nap zajló heves disputákban. Ily módon ismerkedett meg Olt Károllyal, Stolte Istvánval és társaságukkal, amelyben hamar otthon érezte magát. A szorosabb kapcsolat kötőanyaga a vonzódás a marxizmus iránt, a közös akarat megismerni és megérteni a tudományos szocializmus klasszikusainak tanait, hogy választ kapjanak saját viszontagságos koruk kérdéseire.

Rajk részt vett a mozgalmi kirándulásokon, s nem titkolta új ismerősei előtt, hogy értékes kincsek tulajdonosa: *A tőke* francia nyelvű kiadása, *A természet dialektikája*, a *Bér, ár, haszon* és más alig hozzáférhető kötetek sorakoznak könyvespolcán. Kazinczy utcai sötét kis udvari szobája ez után rendszeres szemináriumok, szervezési összejövetelek színhelye, együtt tanultak itt és egymást tanították. Néhányan az Eötvös-kollégium növendékei. Rajk barátaihoz tartozott a polihisztor Agárdi Ferenc is, aki gyakran sétált éjszaka hazafelé a magas, sovány, fiatalemberrel és beszélgetett vele. „Mindent tudni akart. Pártunk történetét, a nemzetközi munkásmozgalom és főleg a külföldi baloldali irodalom kiemelkedő alkotásainak jellemzését, me-

lyekről sokszor írtam akkoriban ismer-
tetéseket, főleg a kolozsvári *Korunkba*
— emlékezett együttlétükre Agárdi. —
Kölcsön is adtam olvasásra neki Bábel,
Tretyakov, Pilnyák, Marchwitza, Ger-
manetto, Bill Haywood stb. egy-egy
könyvét, melyeket ezután megbeszél-
tünk.”

1929—31-ben a marxista meggyőződés
Rajk gondolkodásának alapjává vált,
bár elméleti felkészülése még csupán a
kezdetén tartott. A kulturált környezet-
ben egyúttal megalapozta általános mű-
veltségét: irodalmi, történelmi és filozó-
fiai ismereteit.

A forradalmi munkásmozgalomhoz
való vonzódása nem maradt pusztán
teoretikus érdeklődés, s nem szorítko-
zott a tétlen szimpatizáns szerep válla-

lására. Energikus, mozgékony egyéniségtől távol állott a tépelődés, a cselekvés helyettesítése öncélú meditációval. Pályafordulatait kialakító elhatározásait, éppen úgy, mint mindennapi munkájának apró mozzanatait rendszerint körültekintően átgondolta, de ha döntött, már nem töprengett tovább. A marxizmussal való megismerkedésének személyisége belső logikájából szinte szükségszerűen eredő, pályatársai körében a legkevésbé sem tipikus következménye, hogy 1931 márciusában belépett a KIMSZ-be s ugyanez évben a KMP-be.

Ez idő tájt érlelődött meg végleges elhatározása: lemond a tanári diplomáról (az egyetemre az 1931–32-es tanév első szemeszterében iratkozott be utoljára), minden energiáját a mozgalomnak szen-

teli, és a hivatásos forradalmár egész embert kívánó életútjára lép. Lehet, hogy környezetében volt nála olvasottabb, más esetleg felülmúlta tehetségben, a harmadikban talán hevesebben buzgott a forradalmi tettvágy, de intellektus és gyakorlatiasság, lelkesedés és szervező-készség kevés emberben ötvöződött ilyen szerencsés arányban. S bizonyos, hogy mindenkinél, még nála idősebbeknél is mélyebben élt benne az elkötelezettség őszintesége, a céltudatosság.

Rajk a KIMSZ főiskolás bizottság tagjaként közreműködött az általános feladatok megvitatásában és végrehajtásában is. Elsődlegesen a bölcsészek munkáját irányította, részt vett a röpiratok megfogalmazásában és terjesztésében. Amikor Stolczeréket elfogták,

tisztában volt azzal, hogy ő sem menekülhet a letartóztatás alól. Ezért — a szemtanúnak még 20 év után is imponáló hidegvérrel, „mintha nem is izgatta volna a biztos lebukás” — átadta munkáját és felsőbb pártkapcsolatát Birki Ágnesnek és Széll Jenőnek.

1932. június 13-án valóban előállították Rajkot is a Főkapitányságra; október 3-án a Szemák-tanács az 1921. évi III. tc. 3. §-ának első bekezdésébe ütköző vétségben mondta ki őt „bűnösnek”, háromhavi fogházbüntetésre ítélte, de ezt az előzetes letartóztatással kitöltöttnek tekintette, így szabadlábra került. 1933. február 15-én Széll Jenőékkel együtt ismét őrizetbe vették, majd előzetes letartóztatásba helyezték. Az újabb perben a 12. rendű vádlott Rajk Lászlót

felmentették, mert nem ismert be semmit, és nem voltak ellene terhelő bizonyítékok.

A „lebukások”, az a tény, hogy az oly nagy erőfeszítéssel és kockázat közepette előállított rölapok remélt visszhangja elmaradt, továbbá a szervezkedés szekta-szerűsége és bezárkózása elgondolkodtatták Rajkot, fokozatosan megérlelték benne a módszerváltás szükségességét. 1932 júniusában készült el József Attila irányításával, Agárdi Ferenc közreműködésével a *Valóság* című folyóirat első száma, amelynek hasábjain olvasható Firtos József aláírással Rajk László *Könyöradomány vagy gazdasági harc* című cikke, amely a gazdasági numerus clausus ellen emelt szót. „Minél jobban mélyül a gazdasági válság, annál ütemesebben kell hogy felszabaduljanak a gaz-

dasági numerus clausus gátjai . . . A gazdasági válság gondoskodik tehát arról, hogy a szegénydiákság viszonylagos arányszáma állandóan növekedjék.” Ezért határozottan felvetette e réteg szervezésének szükségességét „olyan reformok keresztülvitelére . . . , amelyek ideológiai elnyomás nélkül anyagi gondoktól mentes tanulmányt biztosítsanak számukra”. A javasolt gyakorlati program — a tandíjak, vizsgadíjak, könyvtári és laboratóriumi díjak csökkentése, illetve elengedése, új diákokthozok, menzák létesítése, a szegénydiákság gazdasági érdekvédelmi szervezetének létrehozása — előtérbe állította a *napi követeléseket*, amelyek mozgósíthatták a nyílt kommunista és forradalmi célkitűzésektől visszarettenő diákokat is.

A kudarcok tanulságain okulva ez időben a pártmunkások feleletet kerestek a KMP létkérdésére: miként lehetne szétzúzni a mozgalom köré ásatag jelszavakból és avitt metódusokból lerakódott szigetelőréteget, amely fékezte az ellenforradalmi rendszer elleni harc kifejlődését. Sürgette a megoldást a hitleri Machtergreifung és ezt követően a német munkásmozgalom szétzúzása. Magyarországon ekkor már Gömbös Gyula a miniszterelnök. Neve 1919 óta a magyar fasizmus szinonímája, s kormányra jutása első pillanatától kezdve nem titkolta, hogy célja az osztályalapra épített munkásszervezetek megsemmisítése.

A növekvő veszélyt érzékelve mind többen vallották a KMP-sejtekben és a felsőbb pártszervekben egyaránt, hogy

a testközelségű kapcsolat a társadalom dolgozó rétegeivel mindenekelőtt nagyobb fogékonyságot kíván a munkások és kisemberek aprólékos ügyei, hétköznapi panaszai iránt. Érelődött az a felismerés is, hogy a részkövetelések kiharcolására felhasználandók a legális lehetőségek, az ellenforradalmi jogrendszer törvényes „kiskapui”, amelyeket a kormányzat elmulasztott bereteszelni, vagy éppen szándékosan nyitva hagyott az elégedetlenséget levezető szelep funkciójára. Számos, a mozgalom célkitűzéseivel rokonszenvező dolgozót eddig távol tartott az akcióktól a biztos „lebukás” esélye. A legális módszerek viszont csökkenthették a veszélyeztetettség érzetét, s így növelhették az aktív közreműködésre hajlandók táborát.

A legalitás előnyeit elsősorban a már létező szervezetek élvezhették, hiszen új, rendőrileg is nyilvántartott kommunisták vezette organizációk csupán illegálisan alakulhattak volna. Ezért mindenekelőtt az osztálytudatos proletariátus zömét tömörítő szakszervezetekben nyithatott a KMP széles harci frontot. „Meg kell mutatnunk a reformista organizációkban szervezett munkásoknak, hogy mi nem vagyunk szakadárok, hanem mi vagyunk a munkásosztály egységének képviselői ... helyes kurzust vettünk a reformista szakszervezetekben folyó munkára, ... az egységfrontra” — rögzítették a KMP szakszervezeti irányelvei 1934-ben.

A párt politikájának mindinkább érvényre jutó alapelvei a harmincas évek

középső harmadától: harc a napi követelésekért, a legális adottságok figyelembevétele, aktivitás a már fennálló és benépesült szervezetekben, és egységpolitika a totális fasizmus elleni küzdelem jegyében. Az 1934-es középiskolai és egyetemi tandíjreform-mozgalom bebizonyította, milyen lehetőségeket nyit a KMP előtt, ha ezeket nem félszívvel és fanyalogva, hanem őszinte meggyőződéssel és maradéktalanul alkalmazták.

A párt új célkitűzése az ifjúsági politikában az volt, hogy a kommunista ifjúsági szervezetet szintén szélesebb bázisra épülő mozgalommá fejlessze. A KIMSZ útkeresése juttatta Rajk Lászlót (fedőnevén „Mór”-t) 1934 márciusában első olyan pártmegbízatásához, amely személye iránt „teljes

bizalommal”, „szabad kezet” és „az idevonatkozó kérdésekben önálló intézkedési jogot” jelentett. Feladata a kommunista diákmozgalom újjászervezése volt a szegénydiákok számára megfizethetetlen tanulmányi költségek csökkentéséért indított harc keretében. Rajk arra törekedett, hogy munkája beleilleszkedjék a párt törekvéseibe a politikai és szervezési szemlélet felfrissítésére. A túlzottan konspiratív szervezeti felépítést és módszereket helytelennek ítélte, nem értett egyet a jelszavak idő előtti kiadásának gyakorlatával sem, amelynek eredménye csupán az, hogy „végrehajtóit és terjesztőit súlyosan illegalizálja anélkül, hogy az elért eredmények ezzel bármiképpen is arányban lennének”.

Javasolta az eddigi egyéni agitáció fel-

cserélését olyan tömeges agitációra, amelyben nincs semmi illegalitás és direkt politikum, mert a politikum „már csírájában benne van”.

Rajk 1934. márciustól június közepéig, az iskolaév végéig mindenekelőtt a „lebukások” következtében megszakadt kapcsolatokat igyekezett helyreállítani. Elvetette az eddigi hagyományos KIMSZ nyári programot: „be a diákokat a párt-szervezetekbe, munkás kultúrhelyekre”, s úgy vélte, hogy meg kell maradniuk a szünidőben is „*a maguk munkaterületén . . .*”. 3–4 főnyi csoportokkal megkezdtek a háziagitációt a magas tandíjak ellen, a progresszív tandíjrendszerért, aláírásokat is gyűjtöttek egy memorandumra.

Rajk logikusan átgondolta a megmozdulás minden részletét, aprólékos pon-

tossággal tervezte meg és irányította az egymásra épülő mozzanatok: a címgyűjtést, a szülők látogatását, szülői értekezlet összehívását, a szülők és a középiskolás diákok tandíjellenes bizottságának megválasztását, memorandum elkészítését, sokszorosítását, szétküldését az újságok szerkesztőségeibe, majd átadását Hóman Bálintnak mint illetékes miniszternek.

A tandíjreform-mozgalom sikere a viszonylag rövid időt — július közepétől szeptember 15-ig — tekintve adatszerűen is figyelemreméltó: háromszáz szülői aláírás, négy szülői értekezlet, 40—45 diákkapcsolat, 18 osztálybizottság magva.

Rajk az egyetemi hallgatók tandíjreform mozgalma irányításánál is érvényesítette a középiskolás akció sikerét ered-

ményező elveket. Célja: beépülni a Turulba, az Emericánába, a Hungáriába stb., s így közvetve befolyásolni a diákokat, mozgósítani őket a kommunisták szervezte küzdelemre, anélkül, hogy akár sejtenék is, valójában kiket követnek. „Be a szakszervezetekbe!”, „Be a Turulba!”, be mindenüvé, ahol a közvetett és óvatos agitáció számottevő hallgatóságra találhat. Rajk annyira komolyan vette e taktika érvényesítését, hogy azokat a KIMSZ tagokat, akik eleinte vonakodtak a joggal gyűlölt Turulhoz csatlakozni, kizárással fenyegette. Ha emlékeztekünk az 1931-es röplapnak csupán a megszólítására: „Egyetemi proletárok!”, s felidézzük mellette egy 1934-es röpirat címzettjeit: „Egyetemisták! Bajtársak! Szegénydiákok!” s összevetjük a kibo-

csátók aláírását — „Kommunista Ifjúság munkások Magyarországi Szövetségének Egyetemi Csoportja”, illetve „Egyetemisták és Főiskolások Tandíjreform Bizottsága” — nyilvánvaló a változások hordereje a KMP és a KIMSZ politikájának fejlődésében.

Az átgondolt elvi vonalvezetés mellett az eredményekben jelentős része volt Rajk munkastílusát a diákmozgalom irányításában mindvégig jellemző gyakorlatiasságnak és tervszerűségnek. Tapasztalatai elsősorban módszertani vonatkozásban gazdagodtak — a párt utasításait önállóan kellett egy adott munkaterületen alkalmaznia. S a megoldás taktikai érzékéről, helyzetfelismerési képességéről tanúskodott.

Rajk 1934 végén — 1935 elején az

Országos Ifjúsági Bizottság kommunista frakciójának pártösszekötője, míg nem február 1-én ismét előállították a rendőrségre, mert élettársa, Schillinger Ilona az Egyesült Izzóban részt vett egy sztrájkmozgalom előkészületeiben. A lefogottak ellen ezúttal „közigazgatási úton” jártak el. Rajknak — mint „nem kívánatos külföldi (román) állampolgár”-nak — 1935. március 29-én bejegyezték az útlevelébe, hogy „április 20-ig tartózkodhat az ország területén és köteles azt Hegyeshalom határállomáson át elhagyni”. Ezt a határidőt ugyan július 15-ig meghosszabbították, de további munkája során számolnia kellett azzal, hogy a KEOKH (Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hivatal)- határozatot bármikor foganatosíthatják.

Szabadon bocsátása után 1935. március 23-án már egy kőművesgyűlésen szólalt fel, s április 9-én ő küldött jelentést a pártnak a MÉMOSZ budapesti kőműves-szakosztálya kommunista frakciójának üléséről. A hirtelen fordulat oka egyrészt Rajk személyes viszonyainak alakulása, másrészt a mozgalomban végbement átszerveződés. Ő is, mint a többi illegális pártmunkás, igen nehéz körülmények között élt. Miután az egyetemről kimaradt, nem számíthatott többé testvéri támogatásra, és fő pénzszerzési forrása nyelvismerete volt, óraadóként igen szűkösen élt. Továbbá a sorozatos „lebukások” következtében — 1932. június — 1935. február között három ízben került rendőrkézre — túlságosan ismertté vált régi környezetében a ren-

dőrség előtt, ezért a párt számára sem lett volna előnyös, ha munkaterülete még hosszabb ideig változatlan marad.

A KMP a konspirációs szempontokon túl elvileg is szükségesnek ítélt bizonyos átcsoportosítást. A fasisztaellenes egységfront kialakítása és megszilárdítása megkívánta, hogy azok a párttagok, akik eddig jobbára saját értelmiségi-kispolgári környezetükben működtek, a továbbiakban a munkások között, a szakszervezetekben dolgozzanak. Ennek viszont elengedhetetlen feltétele volt, hogy a lehető legrövidebb időn belül igyekezzenek valamilyen szakmát elsajátítani — ez megoldhatta létfenntartási gondjaikat, és mérsékelhette a lebukás veszélyét is. Rajk ismeretségi köréhez tartozott egy 20—30 munkással dolgozó kisvállalkozó

(Gyenes László), aki felajánlotta neki, hogy egy hónap alatt betanítja vasbetonszerelőnek. Ő a párt hozzájárulásával élt a lehetőséggel és építőmunkássá lett, egyúttal a MÉMOSZ tagjává.

Az építőmunkás szakszervezet budapesti kőműves és festő szakosztályainak kommunista vezetői útmutató szerepet vállaltak a munkásosztály harcában, a szakszervezetek védelméért a Gömbös-kormány fasiszta korporációs tervei ellen. Már az 1935. február 27-i ankéton elfogadott javaslat a gazdasági követelésekkel (munkaalkalmak biztosítása, 48 órás munkahét, 1928-as színvonalú órabérek stb.) a legszorosabb összefüggésben tárgyalta a szakszervezetek védelmének kérdését. Hasonló jellegű határozat született az április 25-i nagygyűlésen is, ahol

nem csupán általánosságban tiltakoztak a szervezkedési szabadság csorbítása ellen, hanem kifejezetten a fasiszta érdekképviselői rendszerrel fordultak szembe. A február 27-i megbeszélést és a nagygyűlést több szakszervezetnek — MÉMOSZ, vasas, fás, üveges — együttes kezdeményezésére hívták össze, ami bizonyítja az akcióegység jelszavának termékenyítő hatását.

Rajk is ennek a küzdelemnek a jegyében szólalt fel a kőműves ellenzék március 23-i értekezletén: „Ez ellen a támadás ellen az összmunkásság egysége lehet eredményes. A munkásság kész harcolni, ezt a munkásvezérek is tudják, csak a jelszót nem adják ki. Mi pedig, ha a veszélyt látjuk, kívánjuk az általános munkásmozgósítást, a tömegsztrájkot.”

Tagja volt az építőmunkások tömegsztrájkja előkészítésére alakult 11 tagú bizottságnak, és ő készítette a programot meghirdető röpcédulát. „Fő törekvésünk épületbizalmiak kiépítése, s velük szervezeti kapcsolat teremtése” volt — számolt be a munkáról.

A kőművesek által elindított bérmozgalomhoz csatlakoztak a festők, a burkolók, az ácsok, az üvegesek és a fások. A munkabeszüntetést a többi szakmára is ki akarták terjeszteni vagy elérni, hogy legalább anyagilag támogassák a sztrájkot.

A MÉMOSZ szervező bizottságának 1935. július 18-i ülésén, melyen kb. 400 építőmunkás vett részt, Rajk László elmondotta, hogy a munkások kívánságait aznap továbbították a kormányhoz és a

munkaadók szövetségéhez. A gyűlés határozata értelmében „ha illetékes helyek f. hó 24-én 12 óráig választ nem adnak követeléseikre, aznap este ismét összejönnek és a sztrájkbizottsággal egyetemben kimondják az általános sztrájkot”.

A MÉMOSZ budapesti csoportjainak és szakosztályainak július 22-i gyűlésén Szakasíts Árpád elismerte, hogy az építőmunkás mozgalom felélénkülésében orosz-lánrésze van azoknak, „akiket még nem nagyon régen van szerencsénk a szövetség falain belül üdvözölni”. A sztrájkhatározat kimondásával kapcsolatban azonban várakozó álláspontra helyezkedett, s a döntést továbbra is a munkál-tatók választától tette függővé. A kommunista felszólalók: Birkás Imre, Fodor Gyula, Apró Antal tiltakoztak a defenzív

hangvétel ellen. Rajk László is csatlakozott hozzájuk és rámutatott arra, hogy „elő van a talaj készítve. Csak harcban kovácsolódhatik össze az építőmunkás-ság tömege. Tiszta gazdasági harc nincs. Amikor a fasiszta politika az irányító, akkor tenni kell.”

A július 25-től augusztus 18-ig lezajlott sztrájkban Rajk a sztrájkbizottság aktív tagjaként vett részt. A július 29-i ülésen a segédmunkások nevében bejelentette, hogy állják a harcot, augusztus 2-án pedig — Fodor Gyulával egyetértve — hangsúlyozta, hogy az egész munkásoztsálynak fel kell sorakoztatni a harcban álló csapat mögé.

Rajk számára a MÉMOSZ — elsősorban a munkások között végzett agitativ—szervező tevékenység iskolája. Többnyire

sikerült megtalálnia azt a hangvételt, mely kifejezte a párt célkitűzéseit mind a nagyobb összejöveteleken, mind a személyes megbeszéléseken. A gyakorta izzó levegőjű tömeggyűléseken jól érvényesült szuggesztív fellépése, míg szűkebb körben vitakészségével, világos, lényegretörő érvelésével győzte meg tárgyalófeleit.

Rajk részvétele az esztendő legnagyobb tömegsztrájkjában nem kerülte el a rendőrség figyelmét, ami annál veszélyesebb volt számára, hiszen ekkor már régen el kellett volna hagynia az ország területét. Ezért szeptember végén utasítást kapott arra, hogy vonuljon illegalitásba. Bár továbbra is a fővárosban lakott, a vidéki szervező munkában vett részt.

A súlyos konspirációs válság 1936

első felében egyre inkább veszélyeztette a még szabadlábban levő pártmunkásokat. Rajk helyzete különösen akkor vált aggasztóvá, amikor Schillinger Ilonát a rendőrség júniusban rövid időre őrizetbe vette, s kifejezetten a KMP vidéki szervezkedéséről faggatta. Ekkor már bizonyos volt, hogy a kettős illegalitás sem nyújt kellő védelmet. A párt ezért úgy döntött, hogy Rajknak el kell hagynia az országot. Az indulást sürgőssé tette, hogy Schillinger Ilona 1936 júniusában még rövid időre érvényes útlevél birtokában Csehszlovákiában előkészíthette az utat. Rajk július elsején Bertók János néven illegálisan átlépte a határt.

Rajk László csak nyolc év múlva, 1944-ben kapcsolódhatott be ismét a magyarországi mozgalomba. Ezért in-

dokolt, hogy áttekintsük, mit sajátított el az illegalitás iskolájában őt esztendő alatt, 1931-től 1936-ig, a diákmozgalomtól a MÉMOSZ-ig.

Nem kapott mindenkitől jeles osztályzatot. „... Mór azonnal leépíteni, mert egészen zavarosan értékeli a diákokat”; „Mór erősen ingadozik és egy kissé hiú”; „A frakció (ti. az építőmunkás — St. — S.) munkája nem kielégítő. Megtörtént a most folyó harcnál, hogy teljesen Mór befolyása alá kerültek, nem ők vezettek, hanem őket vezette Mór” — olvashatjuk egyes korabeli jelentésekben és utasításokban. Ma már csupán találgatni lehet, milyen indulatok, megfontolások — idegenkedés a „tulok”-nak gúnyolt értelmiségiektől; félelem az elhajlástól; az önálló kezdeményezés téves

felcserélése az egyénieskedéssel; vagy mindez együtt — váltották ki az indokolatlan elmarasztaló ítéleteket.

Közvetlen pártösszekötői méltatták Rajk tevékenységét: „Június közepén egy diákunk volt, Mór, anélkül, hogy a KIMSZ-be bevonta volna őket, utasításainkat feldolgozva, sokkal eredményesebb munkát mutatott fel, mint bármikor a diákvonal”; „Az építő-munkásoknál az egységfront kiépülése a legjobb mederben halad... Mór... a szakszervezeteken belül a pár hónapos aktív munkájával tömegszimpátiára tett szert. Nemcsak az egyszerű tagok, de még a vezetőségi munkások között is ő az egyetlen ember jelenleg, aki az építőknél a munkát képes összefogni és vezetni...”

Az elismerő szavak forrása nem a sze-

mélyes elfogultság, a pusztán egyéni szimpátia, hanem Rajk — fentebb már tárgyalt — szerepe a tandíjreform mozgalomban és az építőmunkások sztrájkharcában. Úgy véljük, éppen a hazai mozgalom életerejét, megújulási képességét bizonyítja, hogy ismételten kitermelt ilyen, fiatal koruk ellenére is érett és felkészült vezető egyéniségeket.

A huszonhat esztendőes Rajknak kiforrott nézetei voltak a párt belső életéről és kapcsolatairól a tömegekkel, különösen a társadalmi bázis kialakításának és mozgósításának módszereiről. Bár nem ismerhette még e két évtized múltán meghonosodott kifejezést: „a pártélet lenini normái”, lényegében ezekre az elvekre épülő szervezetet képzelt el az eszme hordozója és megvalósítója gyanánt.

„Nem azért vagyok forradalmár, mert a párthoz tartozom, hanem azért vagyok párttag, mert forradalmár vagyok. Pártomhoz tehát nem aláírt s így elfogadott szerződés fűz, hanem meggyőződéselem. Pártom iránti kötelességem azonos tehát a forradalom iránti kötelességekkel, a kettő egy és ugyanaz. A pártot nem tekinthetem éppen ezért egy katonai alakulatnak, hanem forradalmárok forradalmi organizációjának. S mint ilyennek, minden egyes tagjának, bármilyen posztján vagy funkciójában álljon is a pártnak, a forradalom érdeke által diktált kötelességei vannak minden más elvtársával szemben. S ez a kötelesség nem a megjuhászító, bátortalanná tevő minden iniciatívát kiölő gépezetté átalakító »katonai« fegyelem, hanem a proletár forra-

dalmi kötelesség és fegyelem, mely igen más, mint az előző” — fejtegette a diákmozgalomról írott beszámolójában 1934 őszén. Az igazi forradalmárt tehát önként vállalt benső kötelék fűzi a mozgalomhoz — ez hűségének és megbízhatóságának záloga. Nem kívánható az állandó deklaráció, bizonygatás, még inkább idegen a párt lényegétől a vak fegyelem, a parancsolgatás, a véleményalkotás jogának megtagadása. Sőt, a feladatok alkotó, invenciózus átgondolását Rajk nemcsak jognak, hanem kötelességnek is tekintette. A közös célkitűzések sikerének egyenesen feltétele, hogy mindenki maradéktalanul mozgósíthassa szellemi energiáját, képességeit és tudását, s a kezdeményezés kibontakozását ne béklyózza meg kicsinyes bizalmatlanság,

szűk látókörű vonalféltés. A kommunis-
táknak bízniuk kell egymásban, mert nem
egyszerűen végrehajtó közegei egy sze-
mélytelen felsőbb akaratnak, hanem
egyenjogú és felelős munkatársak a poli-
tika kialakításában és megvalósításában.
„Megszüntettem a funkcionáriusok »disz-
páholyait« — írta idézett jelentésében —
s úgy állítottam be, hogy mindenki azon-
nal közlegény lett, a forradalmi tömeg-
munka legénysége.”

Mi sem állott távolabb azonban Rajk-
tól, mint az anarchia és fegyelmezetlen-
ség. A kötelességtudás fanatikusa volt,
aki a mozgalom ellen elkövethető leg-
súlyosabb véteknek tekintette a felelőt-
lenséget, a feladatok félvállról vételét és
tessék-lássék megoldását. A MÉMOSZ
kommunista sejtjében elsődleges gondja

a munka- és pártfegyelem megszilárdítása volt. A június 18-i frakcióülésen mint a fegyelemről szóló téma előadója, erélyesen bírálta a tagokat, mert elhanyagolják a találkozókat, nem hajtják végre a határozatokat, ezért képtelenek összehangoltan fellépni a szakszervezeti összejöveteleken. Javaslatára kimondták, „aki fegyelmezetlen, azt leépítik”. Rajk szemléletében ikerfogalomként ízesült tehát egymáshoz a párttagság fogalmától elválaszthatatlan kettős követelmény: az önálló gondolkodás és az öntudatos fegyelem.

A „tömegektől elszigetelt szektánskodó mozgalom” kiszélesítésén fáradozó Rajk meggyőződött arról, hogy a párt társadalmi fundamentumának kiépítése türelmes, aprólékos munkát kíván. A cél-

kitűzések és jelszavak reális kiválasztása csupán az első ásónyom, amely kijelöli az alapozás körvonalait — a verejtékes és hosszadalmas mélyítés csak ez után következik. A felvilágosítás, az igazi tömegagitáció nem ismer ugrásokat, nem lehet önáltató módon megelégedni a jelszavak pusztá ismételtetésével, bízakodva abban, hogy a sokszor elmondott szó a közömbös emberből cselekvésre kész hívót formál. Rajk szerint az agitáció legfontosabb szakasza a jelszavak megértetése: „Legfontosabb jelszavaink érdektelenekké válnak, ugyanis, ha nem előzi meg az a folyamat, melyből mindenki előtt világosan csak a jelszóban összefoglalt lépés következhetik. Jelszavak öntudatosításával tömegméretekben meggyorsítunk csak, de nem ugrunk át fej-

lődési periódusokat.” Ez a magvas megfogalmazás a párt és a tömegek szilárd kapcsolatának egyik lényeges biztosítékáról nem új elméleti vívmány — a benne rögzített alapelvet időről időre mégis újból fel kellett fedezni.

ÖNKÉNTESKÉNT SPANYOLOR- SZÁGBAN

„En toda Espana el cielo está despejado . . . Egész Spanyolország felett felhőtlen az égbolt . . .” — sugározta az 1936. július 17-ről 18-ra virradó éjszakán a Spanyol—Marokkó-i Ceuta rádióállomása. Csupán a beavatott monarchista—fasiszta tábornokok és tiszték tudták Madrid, Barcelona, Burgos, San Sebastian, Toledo, Sevilla és más spanyol városok kaszárnyaiban, hogy nem különös meteorológiai jelentést hallanak, hanem a régen várt *jelszót* a köztársaság elleni lázadás kirobbantására. Megkezdődött a spanyol polgárháború, az első fegyveres küzdelem Európa földjén a demokrácia és a fasizmus erői között.

Döbbsenten figyelte a haladó közvélemény, milyen szenvedéseket zúdítanak Hispánia népére a falangista kivégzőosztagok sortüzei, a mór zsoldosok szabályai, a náci Kondor-légió bombái és az olasz feketeingesek tankjai. A felháborodás és együttérzés sötétítette gyászfeketére Radnóti hexamétereit

Hallom, igaz, hogy a vad Pirenéusok
ormain izzó
ágyúcsövek feleselnek a vérbefagyott
tetemek közt,
s medvék és katonák együtt
menekülnek el onnan;
asszonyi had, gyerek és öreg
összekötött batyuval fut
s földrehasal, ha fölötte keringeni
kezd a halál és

annyi halott hever ott, hogy nincs aki
eltakarítsa.

(Első ecloga)

A rémületes hírek minden antifasiszta
erőt cselekvésre ösztönöztek, annál is
inkább, mert a nyugat-európai tőkés-
államok polgári demokratikus kormányai
a be nem avatkozás ürügyén megtagad-
ták a támogatást a Spanyol Köztársaság-
tól. Már 1936 nyarán kibontakozott
az „El a kezekkel Oroszországtól!”
mozgalom óta páratlan szolidaritási
kampány. Ez parlamenti nyilatkozatok,
gyűjtőakciók és sztrájkok lépcsőfokain
az év őszére felemelkedett a közösg-
vállalás legmagasabb szintjére — tíz-
ezernyi önkéntes jelentkezett a köztársa-
ság hadseregébe. A legváltozatosabb

világnézetű és politikai meggyőződésű
internacionalistákat ötvennégy országból,
„a szabad gondolat hadezerjé”-vé fűzte
a meggyőződés, hogy Spanyolország-
ban megáshatják az európai fasizmus
sírját. Hitük hívó kiáltásként terjedt a
világon és

Sokan hallották ezt a távoli
félszigetekenél,
Álmos síkságon vagy az eldugott
halászfalukban,
Romlott város szívében is,
Hallották és jöttek, mint a sirályok,
vagy virágmagok.
Zötykölődtek köszörűkőként
expresszen, mely átnyilall
Igaztalan földeken át és éjen át és
alpesi alagutakban;

Átúsztak az óceánon,
Áthágtak a hágón. S felajánlották
mind az életüket.

(W. H. Auden: *Spanyolország*
Nemes Nagy Ágnes fordítása)

Rajk László is mielőbb szeretett volna csatlakozni hozzájuk. Emigrációs életének első állomása Prága volt, majd átutazott Pozsonyba, ahol a CSKP irányításával működő Magyar Fiatalok Szövetsége egyik bizottságának tagja lett. Külföldi állampolgár lévén azonban nem vehetett részt aktívan a politikai életben, s néhány előadástól eltekintve tétlenségre kényszerült.

Rajk a KMP ideiglenes vezető szervétől 1937 nyarán kapott engedélyt az útra, és a Pireneusokon gyalog átkelve

1937. október 22-én Firtos László néven érkezett Spanyolországba. Célját jelszószerű tömörséggel határozta meg: „Harcolni a fasizmus ellen.”

Egy magyar önkéntes század már 1936 októberétől küzdött a fasiszta lázadók és intervencionisták ellen, majd a létszámgyarapodás lehetővé tette, hogy a 45. hadosztály XIII. Dombrowski brigádjának kötelékében 1937. április 1-én megalakuljon a Rákosi-zászlóalj, amely részt vett a huescai, a brunetei és a Fuentes de Ebro-i ütközetben. Az utánpótlás biztosítására a köztársasági hadsereg-parancsnokság Albacete városban és környékén megszervezte a nemzetközi brigádok kiképző központját. A brigád tartalékszázlójában, ide sorolták be az újoncokat, közöttük Rajk Lászlót is; a magya-

rok egy önálló szakaszt, később egy századot alkottak.

Rajk századkomisszári megbízatást kapott és felvették a Spanyol Kommunista Pártba. Energikusan kezdte meg újszerű feladatainak megvalósítását. A beilleszkedés bonyodalmainak megoldásában a katonai vezetésen kívül neki is nagy érdemei voltak. „Firtos László” századmegbízott „éjt nappallá téve azon fáradozott, hogy századunkat a legjobb századdá és katonáinkat a legjobb katonákká tegye” — olvashatjuk egyik beosztottja visszaemlékezésében. Színvonalasan és lelkiismeretesen végezte nevelőmunkáját: „Naponta volt politikai óránk, ezt Firtos László elvtárs . . . tartotta . . . Még belső kérdéseink mellett sem feledkeztünk meg a belpolitikai helyzetről és

gyakran foglalkoztunk a magyarországi és a nemzetközi eseményekkel is” — írta a század egyik harcosa.

A magyar önkéntes zászlóaljat Szalvai Mihály (Csapajev) parancsnoksága alatt 1938. február elején Extremadurába helyezték. Itt vezetett keresztül a francoisták északi és déli tartományait összekötő útvonal. A köztársasági hadsereg parancsnoksága úgy vélte, hogy egy frontáttörés ezen a területen elvonhatja a fasiszta haderőket a szorongatott Aragóniából. A zászlóaljhoz a támadásra való felvonulás közben Belalçasar faluban csatlakozott a magyar újoncszázad, amely február 9-én hagyta el a kiképzőtábort. „Nagy volt a boldogság, mindenki ismerősöket keresett” — idézi elénk a jelene-
tet egy szemtanú. „Azután mi beszéltünk

az újonc magyaroknak életünkről és beszámoltunk hosszú harci utunk tapasztalatairól. Emlékszem, hogy az újonnan jöttek nagy figyelemmel hallgattak, köztük Rajk László . . . is.” A 100 magyar február 15-ről 16-ra virradóra a campillói frontszakaszon esett át a tűzkeresztségen. Valamennyien hőiesen küzdöttek, és az egész zászlóalj parancsnoki elismerésben részesült.

Rajk, akit őrmesterré léptettek elő, az egyik alegység párttitkáraként a fronton a tűzbe induló századok tisztjeivel, komisszáraival együtt részt vett a harcok irányításában és a rohamokban, helytállt a caspei és a leridai heves ütközetekben.

Az 1938. március—áprilisban lezajlott aragóniai csatában a fasiszta lázadók és intervenciósok hallatlan technikai és

erőfölény birtokában kettévágták a köztársaság területét. A nemzetközi brigádokat ekkor Katalóniában összpontosították, hogy az Ebrón átkelve oldaltámadással szorítsák vissza az ellenséget. A magyar zászlóalj május 31-től június 21-ig La Torre de Fontaubella községben készült fel az új csatára.

Rajk László számára nem volt azonban zavartalan a pihenés és erőgyűjtés időszaka. Személyi természetű hajsza indult ellene. Haas László, egy pécsi származású sikkasztó kalandor, csalárdul felhasználva még a húszas évek elején szerzett mozgalmi kapcsolatait, fontos, s ami számára különösen lényeges volt, a lövészároktól távol eső beosztást kaparintott meg a brigád parancsnokságán. Amikor megérkeztek a magyarországi

újoncok, attól tartott, hogy leleplezik üzelmait. Ezért a „legjobb védekezés a támadás” elvét követte, és június elején egy taggyűlés alkalmával „trockizmus-sal” vádolta Rajkot és több társát. (Haasszal Rajknak már korábban is volt nézeteltérése: az elesettek gyakran kaptak elkészett csomagot, amelyeket a törzs fogyasztott el. Rajk ezt helytelenítette, mire Haas azzal érvelt, hogy a 4—5 kilós csomagokat amúgy sem lehet elosztani egy század legénysége között. Rajk mégis talált igazságos megoldást: a küldemények a sebesülteknek és gyengélkedőknek jutottak. A vita, bár az ügy önmagában véve nem volt jelentős, talán bepillantást enged a két ember eltérő jellemébe.)

Haas levelet írt Szabó Ferencnek, a Francia Kommunista Párt magyar cso-

portja vezetőjének, amelyben a Budapest-ről érkezetteket „a párt ellenségeinek” minősítette. Rajk László részletes beadványban jellemezte Haas gyáva és ripók egyéniségét. A trockizmus azonban olyan súlyos vád volt ez időben, amely felett nem tértek minden további nélkül napirendre, és a spanyol párt — függetlenül a vádló és a vádlott személyétől — mindkét fél tagsági jogait felfüggesztette. A vizsgálatot a háborús viszonyok közepette nem lehetett a helyszínen befejezni. Haas vádjainak hazug volta mégis kétségtelen lévén, a rágalmazót kiközösítették, míg az érintettek megbecsült tagjai maradtak a zászlóaljnak.

Az ügyet a Komintern 1941-ben zárta le, s a hivatalos értékelést idézhetjük

Rajk spanyolországi tevékenysége mérlegként:

„1. Mint harcos, fegyelmezett és nagyon bátor volt.

2. Nagy aktivitással dolgozott.

3. A tömegek szimpátiáját élvezte.

4. Politikailag fejlődőképes.

5. A párt jó kádere.”

Az 1938. július 24-én megindult ebrói csatában Rajk bebizonyította, hogy elvtársai joggal bízhatnak benne. Harcolt, mígnem egy aknaszilánk eltörte a karját, de még sebesültként is ugyanaz az elszánt akarat töltötte el, mint a többieket: „egy tapodtat sem hátra.”

A benemavatkozási politikát hirdető, valójában Francót támogató tőkésállá-

mok a Népszövetség útján arra kényszerítették a köztársasági kormányt, hogy a nemzetközi önkénteseket vonja ki a front-ról. A spanyol nép október 28-án Barcelonában búcsúztatta az internacionalistákat.

Mindazok, akiknek nem állott módjukban a hazatérés, Palafugellben, egy katalán kisvárosban állomásoztak. 1939 júniusában a köztársasági kormány ismét kéressel fordult a tétlenségre ítélt egységekhez: tekintettel arra, hogy a kormánycsapatok már nem tudják biztosítani a rendezett visszavonulást és a francia határ felé menekülő polgári lakosság védelmét, fogjanak ismét fegyvert, fedezzék a menekülést. A kormány levelét egy politikai biztos olvasta fel a nemzetközi gyűlésén, amely úgy döntött, hogy össze kell írni a jelentkezőket.

„Este az egyik kiürített kávéház márvány asztalánál két írnok fehér lapokat rakott maga elé. Az asztal előtt már hosszú sor kígyózott: a feliratkozók. A sor elején magas, fekete hajú fiú. Örmester. Bal karja felkötve.

— Hát te mit akarsz, Laci? — kérdezte az egyik írnok.

— Írj fel!

— Hisz még béna vagy. Mit akarsz a fronton?

— Ne vitatkozz. Írj fel, ha mondom! A pisztolyt el tudom sütni.

Az írnok vállat vont. Hátról már amúgy is türelmetlenkedtek. Szép kerek betűkkel felírta a lap tetejére: Firtos László.

Másnap indultunk a frontra” — örökíti meg a jelenetet egy emlékirat.

Az internacionalistáknak a legnehezebb feladat jutott — az utóvédé, amelynek egyetlen célja: késleltetni a fasiszták előrenyomulását. Az állig felfegyverzett francoisták és szövetségeseik ellen szinte pusztán kézzel vették fel a harcot, azután elszakadtak az ellenségtől, új állásokat építettek ki, s így nyertek vérük árán egy-egy napot, néhány órát a menekülő százazrek életének megmentésére.

1939. február 9-én értek a határhoz. Port Bou-ban leadták megmaradt fegyvereiket, s elindultak az országúton a francia koncentrációs tábor felé. Rajk — még nem teljesen gyógyultan — szintén ott vonult a magyar önkéntesek között. Amikor a rongyos, tikkadt csapat egy

község közelébe érkezett, a parancsnok
díszlépést vezényelt: „Fiúk, énekelje-
tek!” Nem érezték magukat egy megvert
sereg katonáinak.

FOGSÁGBAN

A magyarokat előbb a tengerparton fekvő St. Cyprien-i táborban helyezték el, majd Gursba vitték. A francia kormány 1939 szeptemberében az idegenlégióba való belépést követelte tőlük. Miután ezt megtagadták, Rajk Lászlót 51 társával mint politikailag legveszélyesebbeket, „kiemelték” és a vernet-i táborba szállították. A foglyok törekedtek hasznos, fegyelmezett munkával eltölteni a lassan múló időt: nyelveket tanultak, tanfolyamokon vettek részt, sportoltak, kultúrműsorokat rendeztek. „Igyekszünk — írták a sokszorosított újságban — megtartani fizikai erőnket és gyarapítani szellemi felkészültségünket,

hogy amikor kimegyünk innen, minél hasznosabbak legyünk az antifasiszta mozgalom számára.”

Rajk László a kommunista kollektíva szellemi életének egyik irányítójaként szemináriumokat vezetett, előadásokat tartott, lapot szerkesztett. Tanulmányozták a bolsevik párt történetét, megvitták a magyarországi helyzetet. Kedvenc témája Petőfi és Kossuth tevékenysége, a szabadságharc története volt. Szívesen hallgatták — a gurs-i táborban tréfásan „aranszájú pap”-nak nevezték.

Rajk 1939 májusában a gurs-i tábor újságjában *20 év* címmel az 1918—19-es eseményekről cikket írt, amelyben állást foglalt a KMP népfrempolitikája mellett. Méltatta a kommunisták küzdelmét a Tanácsköztársaság győzelméért: „... tény

az: a KMP és a magyar proletariátus egyik legszebb és leghősibb, legnagyobb fejezete 1918. november — 1919. március 21-ig. Hatalmas lendület, az ország összes forradalmi erőinek magas fokú . . . egyesítése jellemzői e nagyszerű időszaknak.” Rámutatott arra, hogy a KMP és a magyar munkásság — új feladatok előtt áll: „Magyarország döntő napokat él át . . . függetlensége forog kockán. A proletariátusra s a pártra vár az a feladat, hogy e döntő napokban újra egyesítse a nép robbanó demokratikus erőit. Ma a KP minden egyes tagjának, a munkásosztály minden fiának, de különösen nekünk, akik részt vettünk a spanyol nép harcában, okulnunk kell az elmúlt 20 év tapasztalataiból, hogy a munkásosztály megtalálhassa a módját

annak, hogy szövetségesével, a dolgozó parasztsággal és segítőtársával, a városi intelligenciával és kispolgársággal összezárhassa egységét a szabad, független, demokratikus népi Magyarorszáért.”

„Firtos László” is aláírta a gurs-i táborból a magyar kollektíva által 1939 májusában a KMP-nek küldött üzenetet, amely hasonló gondolatot sugallt: „Magyarok voltunk, vagyunk, leszünk! Szeretjük népünket, kultúráját és történelmi múltját . . . Találkozásunk nagy és dicső lesz: a sötét reakció végleges elsöprése, a szabad, független, demokratikus és boldog Magyarország megteremtése.”

1941 nyarán a francia—német megállapodás következtében a németekkel szövetséges országokból származó internáltak előtt is megnyíltak a láger kapui.

A németek munkaerőt toboroztak, s a tábor pártvezetőségének javaslatára számos kommunista élt a munkavállalás lehetőségével, hiszen ez volt az egyetlen mód arra, hogy visszatérjenek hazájukba és bekapcsolódjanak ismét a mozgalom vérkeringésébe. Rajk László minden valószínűség szerint 1941. június végén hagyta el Le Vernet-t. Khuen-Héderváry vichy-i követ 1941. július 17-én jelentette Bárdossy Lászlónak, a külügyminisztérium vezetésével megbízott miniszterelnöknek, hogy azon „nem kívánatos magyar internáltak” között, akiket Németországba munkára szerződtettek és érvényes magyar útiokmányok nélkül szállítottak oda, „Rajk László, Székel, 1909. spanyol” is szerepel. A Külügyminisztérium minderről értesítette a Bel-

ügyminisztérium illetékes osztályait, útját tehát még az ország határain túl is nyomon követték a horthysta államgépzet külügyi és közbiztonsági szervei.

Rajk három társával a Lipcse környéki Espenhaim faluban dolgozott, ahol kb. tízezer külföldi munkás hatalmas műbenzingyárat épített. Megérkezésük után azonnal kutatni kezdték a szabadulás lehetőségeit. Rajknak a német kommunisták illegális szervezete segítségével sikerült Bécsbe utaznia. Itt az előre megadott címen már segítőtársak várták, s augusztus 25-én illegálisan átlépte a magyar határt.

Először Gyula bátyjánál talált menedéket. Szeptember 20-tól október 11-ig Fonyódon tartózkodott, majd ismét Pestre jött és Rajk Jenőnél, az Elektro-

mos Művek mérnökénél szállt meg. 1941. október 14-én azonban — a KEOKH utasítására — „tiltott visszatérés” indokával, előállították Rajk Lászlót, mint olyan egyént, aki az ország közbiztonságára veszélyes, bár szülővárosa a második bécsi döntés értelmében Magyarországhoz került, s így magyar állampolgárrá lett. Két nappal később a toloncházba, majd december 18-án Kistarcsára, a hírhedt internálótáborba szállították. A külvilággal a kapcsolatot Földi Júlia, későbbi felesége révén tartotta, aki a párt megbízásából rendszeresen meglátogatta.

1942 nyarán, amikor számos kommunista vezetőt letartóztattak, Rajk Lászlót is az Andrássy-laktanyába vitték. Itt a lefogottakat terhelő adatokat akartak tőle kicsikarni, ő azonban nem vallott,

s minthogy nem tudtak semmit rábizonyítani, csupán „a feljelentési kötelezettség elmulasztása” címén ítélték hat hónapi börtönre. Ez után Rajk László ismét Kistarcsára került.

Büntetésének letöltését csak 1944 elején kezdte meg a Margit körúti fegyházban. Itt a már több éve raboskodók kialakították elvtársi kollektívájukat, „saját életrendjüket”. Többen a fegyház irodáján dolgoztak, sőt a 4-es iroda vezető írnoke Petrák Ferenc, egy fiatal kommunista volt. Az irodán vették fel az újonnan érkezőket, ott történt a büntetésüket letöltött rabok szabadulásának ügyviteli rendezése és számos egyéb börtönügyet is ott intéztek. Ezért az irodisták rendszerint már előre tudtak a foglyok érkezéséről.

Rajk Lászlóra dr. Weil Emil, a fogház orvosa, a kommunista foglyok közösségének korelnöke és irányítója külön felhívta a 4-es irodán dolgozók figyelmét. Mivel azonban az új rabot a vártnál előbb hozták be, ezért a „fogadtatást” adminisztrációs szempontból nem készítették „kellően” elő. Így a fegyház törzskönyvébe személyi adataival együtt szabályszerűen azt is bejegyezték, hogy büntetése letöltése után vissza kell szállítani Kis-tarcsára.

Néhány hét múlva Rajk is bekerült a 4-es irodára. Hamar beilleszkedett a közösség börtönéletébe. Rajk irodai feladatköre az újonnan érkezettek fogadása volt. Ezt az alkalmat felhasználta arra, hogy hasznos információkat szerezzen tőlük a börtönön kívüli világról: a há-

ború menetéről, a munkásság, a parasztság, az értelmiség és a hadsereg hangulatáról, az ellenállási mozgalom alakulásáról. A friss értesüléseket esetenként továbbította társainak, megbeszélték a helyzetet, megvitatták a tennivalókat és a várható perspektívákat. Szívesen beszélt kedvenc témájáról: spanyolországi élményeiről. Az érdekes epizódok ismertetését összekapcsolta a spanyol párt politikájának értékelésével is, hangsúlyozva a népfront történelmi jelentőségét.

A szívélyes, józan embert rabtársai megkedvelték, magatartása tiszteletet, elismerést váltott ki környezetében. Amiben tudott, segített. A silány rabkosztot az irodán dolgozók gyakran feljavították. Rajk ennek is mestere volt s egy-egy jó étel ízét nagy élvezettel elemezte.

Emberi kvalitásai és harci tapasztalatai jogán a Margit körúti fegyház kommunista kollektívájának vezetőségébe került: a szálak Weil Emil kezébe futottak össze, idetartoztak még Rajkon kívül Kovács István, Tardos András, Köböl József és Kurucz János.

Az 1944. márciusi sátorlajújhelyi börtönlázadás vérbe fojtása után a kommunisták ellen szigorú rendszabályokat hoztak a Margit körúton is. Több mint 100 kommunistát egy külön zárkában zsúfoltak össze, matrac, pokróc, szalmazsák nélkül. A pártvezetőség elhatározta, hogy kihallgatást kér, amelyen Rajk és Nonn György taktikusan „megnyugtatták” a börtönparancsnokságot: nem akarnak lázadással, szökéssel szabadulni. Céljukat el is érték, s pár nap múlva a

kommunisták visszatérhettek régi zárkáikba és munkahelyükre.

Rajk 1944. szeptember első napjaiban kitöltötte büntetését, s az előzetes utasítás szerint vissza kellett volna őt szállítani Kistarcsára. Hosszas töprengés után Nonn Györggyel találékonyan eltüntették a további fogva tartást elrendelő bejegyzést. A fegyház nyomdájának emberséges pap vezetőjétől mondvacsínált ürüggyel engedélyt szereztek arra, hogy az egyik szombat estén, munkaidő után, visszatérhessenek a műhelybe. Az irodából levitték a törzskönyvet, szabályszerűen szétszedték, az ominózus lapot kiemelték, üreset tettek a helyébe és újra bekötötték az egész könyvet. Ismét bejegyezték az adatokat, egyet kivéve: „büntetése letöltése után Kistarcsára

szállítani”, s helyette beírták: „Szabadul
1944. szeptember 10.” A fogolykísérő
okmányt kiemelték az irattárból és meg-
semmisítették. Nem sokkal ezután meg-
érkezett Kistarcsáról a hivatalos levél,
amely Rajk után tudakozódott. A fegy-
ház igazgatósága a felelősséget a kistar-
csaiakra hárította, mondván, a kísérők
elvesztették útközben a papírokat. A ve-
zérkari főnökség defenzív osztályáról is
„melegen” érdeklődtek Rajk holléte
iránt. Ő azonban ekkorra már „szabályos”
elbocsátó papírral távozott a Margit
körütről . . .

AZ ELLENÁLLÁS SZERVEZŐJE

Az emberek rendszerint nem élik át tudatosan a történelmi sorsfordulókat. 1944 hosszú, kellemes „vénasszonyok nyarán” mégis mindenki érezte, hogy visszavonhatatlanul véget ér és feltartóztathatatlanul közeledik Valami... Az izgalmas probléma egyelőre nem az, milyen lesz az új világ, hiszen körvonalai sem látszóttak, és a teljesen ismeretlen nem foglalkoztatja a képzeletet. A lét nagy kérdése még az volt, miként történik az átmenet, s hogyan lehetne ezt a lehető legcsekélyebb megrázkódtatással és veszteséggel átvészelni, „megúszni”. A legtöbben abban bíztak, hogy egy vakmerő csíny, amolyan „magyaros

huszárvágás” egyszeriben és fájdalommentesen elvágja azt a csomót, amely az országot a pusztulásba hanyatló Harmadik Birodalomhoz kötötte. S ki más valósíthatná ezt meg, mint Horthy Miklós, a kormányzó? Benne összpontosultak a remények, már csak azért is, mert a fasiszta sajtó éppen eleget emlegette pejoratív jelzők kíséretében az olasz fasizmus bukását követően a Viktor Emánuel — Badoglió, vagy 1944. augusztus 23., a romániai fordulat után a Mihály—Sanarescu duót, hogy remények serkenjenek: hasonló puccsra készül Horthy és újonnan kinevezett miniszterelnöke, Lakatos Géza vezérezredes.

A németek is tisztában voltak azzal, hogy az államfő, amennyiben komoly cselekvésre szánja el magát, valóban

rendelkezik olyan befolyással és hatalommal az országban, amelyre építve megkísérelheti a román példa követését. Ezért szeptember elejétől módszeresen előkészítették a preventív akciót, a nyilasok hatalomra juttatása érdekében.

Horthy célja elsődlegesen és mindezekfölött hatalma átmentése a háború utáni európai rendbe. Ezért kénytelen volt kapcsolatot keresni a Magyar Frontba tömörült demokratikus németellenes tényezőkkel, amelyeket keserűen gyűlölt, de tartott attól, hogy azok nélküle is cselekszenek. A szövevényes politikai játszmába Rajk a szeptember elején újjáalakult illegális kommunista párt Központi Bizottsága titkáráként kapcsolódott be Péter Gábor és Horváth Márton közreműködésével. A Központi

Bizottság magától értetődően ismerte el őt vezetőjének. Rajk rendelkezett a leg-sokoldalúbb mozgalmi tapasztalatokkal, a legkiforrottabb irányítási-taktikai képességekkel; ismeretes volt elvtársai előtt szilárd elvi alapokon nyugvó áttekintő készsége; spanyolországi helytállása pedig megnyugtató biztosítéka volt személyes bátorságának, amit a német megszállás viszonyai nap nap után próbára tettek.

Rajk átvette a munka irányítását; kezében futottak össze a párt szervezeti, politikai tevékenységének, az ellenállási mozgalom szervezésének szálai. Részt vett a Központi Bizottság rendszeres illegális ülésein, és hetente többször találkozott a párt és a Magyar Front más vezetőivel, akikkel megvitatta a politikai

és taktikai kérdéseket, megbeszélte a gyakorlati teendőket.

A legsürgősebb feladatok egyike a munkásegység megszilárdítása volt. Rajk László és Kállai Gyula szeptember második felében készítette el a munkáspártok közötti megállapodás első tervezetét, amely a két munkáspárt egyesülését is célul tűzte ki. Miután Kállai Gyula Szakasits Árpáddal megállapodott a végleges szövegben, Rajk László fontosnak tartotta a megállapodás jelentőségének hangsúlyozása érdekében, hogy a tárgyalásokba a pártok és a szakszervezetek más képviselőit is bevonják. A tágabb értekezletek egyikén az MKP részéről Rajk László, Kállai Gyula, az SZDP részéről Szakasits Árpád és Bán Antal, a szakszervezetek részéről Kabók Lajos

vett részt. Bán és Kabók ellenezte a megállapodást, ezért Rajknak az volt az álláspontja, hogy ez esetben a dokumentumot csak Szakasits és Kállai írják alá, ami október 10-én megtörtént.

A munkáspártok együttműködésének szerződéserejű okmányba rögzítésén túl a kommunista párt arra törekedett, hogy a Magyar Frontot élő organizmussá fejlesszék, amely nem csupán az antifasiszta pártok felső szintű összekötő szerve, hanem tömegeket is mozgatni képes, az egész országot behálózó szervezet. Rajk és Kállai számos eszmecserén vitatták meg, miként lehetne elérni, hogy a Magyar Front „ne csak beszéljen, hanem cselekedjék is”. „Mit kíván a magyar nemzet a háború befejezése után?” címmel programtervezetet dolgoztak ki.

Fontos előrelépést jelentett a Magyar Front intéző bizottságának létrejötte, és megkezdődött helyi szervezeteinek kiépülése.

A párt képviselőjében Rajk részt vett a kormányzói klikk bizalmasával, Újszászy István tábornokkal, a vkf. 2. osztályának volt vezetőjével folytatott tárgyalásokon, amelyeket Kovács Imre közvetített. Már az első megbeszélésen hangsúlyozta, hogy a németek és a nyilasok ellen minden erőt össze kell fogni, de tisztázandó, mennyiben biztosítottak a horthysták részéről az együttműködés feltételei. Az első ígéretek megnyugtatónak tűntek. Néhány nap múlva Lázár Károly testőrfőparancsnok közölte Kovács Imrével, hogy 15 ezer munkás számára hajlandók fegyvereket biztosítani

egy esetleges nyilas puccskísérlet meg-
hiúsítására. Kovács ezt tudatta Rajkkal,
aki ismételten figyelmeztette partnerét a
politikai előfeltételek rendezésének szük-
ségességére. A Központi Bizottság elő-
legezte a bizalmat, és Rajk közölte, hogy
a párt elfogadja Lázár ajánlatát. Az elő-
vigyázat azonban indokolt volt, mert a
következő napon Újszászy közölte, hogy
mégsem adnak fegyvert a munkások
kezébe. Horthyék manőverének lényege,
hogy kipuhatolják, hol gyülekeznek a
kommunista párt által irányított munká-
sok, hogy a „kiugrással” egyidőben velük
is leszámoljanak. A pártvezetés és sze-
mély szerint Rajk óvatossága azonban
ezt megghiúsította.

Így készült Horthy, félszívvel, fanya-
logva a „kiugrásra”, így érkezett el

október tizenötödike. Ezen a napon, amikor beolvasták a fegyverszünetet bejelentő kormányzói proklamációt, mindenki szívszorongva hallgatta a rádiót, mert tudta, hogy órákon belül megválaszolásra kerül a nagy kérdés: hadszíntér lesz-e Magyarország, vagy megmenekül a legsúlyosabb szenvedésektől? Az események és a felelet ismeretes. Hadd idézzük csupán egy kortárs érzékletes hangulatképét e sorsfordító nap estéjéről: „Csöndes, néptelen, sötét utcákon botorkálok hazafelé. A sarkon mindenféle harci felszereléssel ácsorgó német őrségek. Iszonyú némaság mindenfelé. Lehet ugyan, hogy most sem nagyobb a köd, mint egyébkor, de én most a halált és pusztulást érzem leselkedni az esti némaság mögött...”

Horthy alibi jellegű próbálkozásának kudarca a politikai helyzetet bizonyos értelemben könnyebben áttekinthetővé tette, a frontvonalakat leegyszerűsítette. Nyilvánvalóvá vált, hogy az egyetlen kiút a kommunisták által hirdetett fegyveres felkelés. Ennek erőit az 1944. november első felében Bajcsy-Zsilinszky Endre elnökletével megalakult Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága foglalta keretbe.

A párt igen fontosnak tartotta a katonai ellenállás szervezését, ezért felvette a kapcsolatot a hadsereg Hitler-ellenes tisztjeivel, akik a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottsága mellett létrehozták a Katonai Vezérkart. A november 8-i megbeszélésen a kommunista párt részéről — „Kirgiz” illegális

néven — Rajk László vett részt. A katonai vezetőkől elsősorban fegyvereket kért. Az első megbeszélésen közölte velük, hogy „a munkások csak részben képzettek, felszerelésük hiányos és fegyverzetük egyelőre meglehetősen gyenge, azonban felszerelésük különböző módokban állandóan folyamatban van”. „Kirgiz” megbízásából ugyanezt a véleményt fejtették ki a november 10-i megbeszélésen Sólyom László és Pálffy György a párt katonai szakértői. A november 14-i tárgyaláson, amelyen részt vettek Bajcsy-Zsilinszky Endre, Kiss János, Rajk László és mások, Rajk javaslatai alapján mégis létrejött a megegyezés, miként lehet a munkásságot rövid idő alatt harcos alakulatokba szervezni és felfegyverezni.

A katonatisztek azt is elhatározták, hogy a Vezérkar mellé konspirációs szakértőt kérnek Rajk László személyében. Erre igen nagy szükség volt, mert a nemzeti felkelés egész előkészítő tevékenységét mi sem veszélyeztette jobban, mint a konspirációs felelőtlenség, amelynek következtében „szinte az egész főváros tudta”, hogy kik a Bizottság irányítói. Rajknak azonban már nem állt módjában, hogy átadja tapasztalatait, mert a mozgalom vezetőit letartóztatták.

Rajk 1944. december 7-én — Földi Júlia lakásán — rendőrkézre került, de helyzetét két tényező megkönnyítette: egyfelől a rendőrségnek nem volt tudomása arról, hogy azonos a halálra keregett „Kirgiz”-zel, a kommunista párt titkárával, másfelől a párt úgy határo-

zott, hogy minden eszközt igénybe kell venni életének megmentésére. Ezért Péter Gábor és Kovács István kapcsolatot találtak az időközben nyilas államtitkárrá avanzsált Rajk Endrével, hogy lépjen közbe öccse érdekében. Rajkot Hain Péter személyesen hallgatta ki, majd utasította beosztottait, Wayand Tibort, Koltai Lászlót és Cser Istvánt, hogy mint a Nemzeti Számonkérő Szék ad hoc „különbírósa” tárgyalják le az ügyet, hozzanak halálos ítéletet és hajtassák végre. A detektívek nyilván már a későbbi felelősségrevonás lehetőségére gondolva írásbeli utasítást kértek. Hain időközben viszont elmenekült a fővárosból és ezért Wayand átadta Rajkot a Vezérkari Főnökség Különbíróságának.

A vkf. III. sz. bírósága 1944. december

15. és 20. között tárgyalta a pert Sopronkőhidán. A hűtlenségi vád nem volt bizonyítható, s a törvényszék csak „az 1921. III. tc.-be ütköző bűncselekmény gyanúját látta fennforogni”. Ezért kimondotta illetéktelenségét, s polgári bírósághoz tette át az ügyet. Dominich Vilmos a vkf. bíróságának vezetője azonban megakadályozta, hogy Rajkot, aki a sopronkőhidai fegyház foglya maradt, átkísérjék a soproni ügyészségre. Valószínű, hogy bátyja közreműködésének is szerepe volt abban, hogy az ügy kikerült a katonai törvényszék hatásköréből. Úgy véljük azonban, hogy ha a vérbíróság ismerte volna Rajk *tényleges* szerepét az ellenállási mozgalomban, ez a rokoni kapcsolat nem lett volna elegendő élete megmentéséhez.

A sopronkőhidai fegyházat március 29-én kiürítették, és a rabokat fegyveres őrség kíséretében elindították Mauthausen felé. Rajk a halálmenetben is megőrizte józanságát, s megnyugtatta a megkínzott, éhező embereket. „Nem kell félni a kinyírástól — mondotta —, ezek az örök már magukat mentik.” Ellenezte a tervezett zendülést, amely a biztos halállal lett volna egyértelmű az elhurcoltak számára.

A végső úticélig nem jutottak el. A bajorországi Bernau falu mellett egy réten, utolérte őket a Dominich-féle „bíróság”, amelynek ekkor már csak egyetlen célja volt: „jó pontot” szerezni a háború győzteseinél. Április 20-a táján egy formális tárgyalás során minden foglyot felmentettek és szabadon enged-

tek. Rajk, Földi Júliával és Markos Györggyel együtt a Magyarországra tartó népvándorlás sodrában azonnal elindult hazafelé. Gyalogosan, olykor teherautókra felkérdezkedve igyekezett Budapestre, hogy végre szabadon legyen otthon kommunista.

A PÁRTMUNKÁS

„Mint börtönt hagytam el Magyarországot, a fasizmusnak huszonöt esztendőös börtönét — és úgy érkeztem vissza ebbe az országba, mint a szabadság és a demokrácia országába” — mondotta Rajk László 1945. május 15-én, két nappal hazaérkezése után a Budapesti Törvényhatósági Bizottság közgyűlésén. Értékelve a felszabadulás óta elért eredményeket, kifejezte reményét: „... ha megvalósul a demokratikus pártok egységének szelleme, úgy képesek leszünk az országot és fővárosát nemcsak szabaddá, de boldoggá is tenni.”

Érezte és értette a szabad építőmunka világát.

Nem volt kétséges egyetlen pillanatig sem, hogy Rajk illegális tevékenységével és spanyolországi tetteivel helyet érdemel a párt vezérkarában. Rákosi Mátyás már 1944 júniusában felszólította Ráth Károlyt és Mátyás Lászlót, a hajdani nemzetközi brigád tagjait, akik Moszkvából a front-ra indultak, hogy a felszabadítandó területen okvetlenül kutassák fel Rajkot, „mert értékes elvtárs és nagy szükség van rá”. De még 1945 tavaszán is ki rendelkezett biztos értesülésekkel elhurcolt, eltűnt elvtársai, rokonai, ismerősei sorsáról? Rajk 1944-es kálváriájának utolsó ismert stációja: Sopronkőhida — eléggé hírhedt hely volt ahhoz, hogy felőle is a legrosszabbat sejtető hióbbírek terjedjenek el. Április elején mégis felcsillant az első reménysugár: Rákosi tudomása

szerint Rajkot a Vörös Hadsereg kiszabadította a fegyházból és úgy vélte, „ezzel nagyszerűen megszaporodnak kádereink”. A hír nem volt igaz, de egy hónap múltán Rajk személyesen is megjelent a Tisza Kálmán (ma Köztársaság) téri központban, ahol elsőként Révai József üdvözölte: „Jó, hogy megérkezett, nagy szükség van pártvezetőkre.”

A párttagságnak és a közvéleménynek a *Szabad Nép* mutatta őt be: „A Magyar Kommunista Párt szeretettel és büszkén köszönti visszaérkezésekor egyik legkitűnőbb vezetőjét, Rajk László elvtársat. Üdvözli azt a férfit, akit sem terror, sem üldöztetés megingatni nem tudott, aki a magyar kommunista becsületet társaival együtt mindvégig makulátlanul megőrizte s aki külföldön hősiességével és munká-

jával bizonyította, hogy a magyar népet nem lehet Horthy és Szálasi fasiszta rendszerével azonosítani.

Örülünk, hogy Rajk László elvtárs annyi baljós hír ellenére mégis hazaérkezett és itthon végre szabadon dolgozhat pártunkban népünkért és a demokráciáért.”

Az MKP első országos értekezletén, a híres „pünkösdi konferencián”, mintegy válaszként az előzetes bizalomra, Rajk kifejezte egyetértését a pártvezetőség politikájával és célkitűzéseivel. Rákosi beszámolójában — utalva egyes, a párton belüli türelmetlen, azonnal proletárdiktatúrát sürgető hangokra — felhívta a figyelmet a szektás veszélyre, amelyet azonban kizárólag a Tanácsköztársaság volt harcosaiban, a „tizen-

kilencesekben” és az illegális KMP tagjaiban látott megtestesülve. „Az illegálitással velejár, hogy kis, szűk körben dolgozzanak, hogy gyanakvók. Az elmúlt 25 esztendő alatt gyakran összerúgtak vagy élesen vitatkoztak a Szociáldemokrata Párttal és még inkább a többi demokratikus pártokkal. Ezeknek a hatása mind a mai napig kiütkezik náluk és nem tudják szívvel-lélekkel végrehajtani a Párt új és helyes politikáját.”

Rajk az illegális kommunista párt közelmúlt harcainak tapasztalataira hivatkozva szintén a legsúlyosabb és legveszélyesebb tehertételnek ítélte „a baloldali szektárius álláspontot”. A főtitkári referátum gondolatmenetével egyetértve hangsúlyozta, hogy az ország újjáépítése csak *a nemzet teljes erejének összefogásá-*

val valósítható meg, ennek pedig legfontosabb politikai feltétele az erős kommunista pártra alapozott *munkásegység*. Meggyőzően szólt az illegális és a legális kommunista párt tevékenységének szerves összefüggéséről, a politikai vonalvezetés *folyamatosságáról*: „Hogy ma bizonyos mértékben egy fiatal, szabad és demokratikus Magyarországról beszélhetünk, hogy ma a problémáknak már egész seregét sikerült megoldani, a kapott segítségen kívül ez annak is köszönhető — hogy ha részleteiben követtünk is el hibákat —, *de nagyban és egészében az illegális kommunista párt politikai irányvonala helyes volt* . . . Hogy ma sikerült a problémákat megoldani, azt annak köszönhetjük, hogy a nemzeti összefogásnak, amiről ma beszélünk,

az illegális Kommunista Párt már nemcsak lerakta az alapjait, hanem bizonyos mértékig meg is szilárdította. Elsősorban összefogtunk a Szociáldemokrata Párttal, a szakszervezetekkel és másodsorban a Független Kisgazda, valamint a Nemzeti Parasztpárttal.”

A kontinuitást és a pártvezetés összeforrottságát bizonyítandó, határozottan visszautasította a sanda számításokat, melyek arra építettek: „majd ha hazajön a moszkvai emigráció, akkor a kommunista pártban két szárny fog egymással szembekerülni, amelyek agyon fogják bunkózni egymást, mert ők radikálisak, mi pedig opportunisták vagyunk. Rosszul számítottak — szögezte le Rajk. — Nemcsak nem volt köztünk ellentét, hanem a legnagyobb türelmetlenséggel,

a legnagyobb örömmel és szeretettel vártuk az elvtársainkat és meg kell mondanom, hogy ha a pártunk ma tömegpárt, akkor az elsősorban éppen önekik és legelsősorban a mi nagy vezetőnknek, Rákosi Mátyás elvtársnak köszönhető. De éppen olyan szeretettel üdvözlöm a régi illegális kommunista párt hajdani tagsága és vezetősége részéről, Gerő, Révai, Nagy, Vas és Farkas elvtársakat.”

Az új Központi Vezetőség, amelynek Rajk László is tagja lett, május 21-én tartott első ülésén beválasztotta őt a 11 tagú Politikai Bizottságba, az öt tagú Titkárságba, s november végéig a Budapesti Területi Bizottság (BTB) titkáráként a pártépítés egyik kulcsfontosságú pozíciójában dolgozott.

A főváros, még így, megtépázottan, az ostrom gyógyítatlan sebeivel és nélkülöző lakosságával is az ország politikai életének központja maradt. Ezért különös jelentősége volt, mennyire harcképes a budapesti kommunisták serege a felszabadulás esztendejének kora nyári hónapjaitól mind élénkebbé váló osztályküzdelmekben. Ez időben a BTB a 14 kerületben, a peremvárosokban, Pest megye 9, Esztergom—Komárom 3, Fejér 5 járásában 245 pártszervezetet irányított mintegy ötvenezer taggal, az MKP összlétszámának kb. egyharmadával. A BTB tevékenységi köre sokrétű: a szorosabban vett pártfeladatokon (taggyűlések szervezése, káderügyek, oktatás, agitáció, sajtó stb.) kívül az újjáépítés, a közellátás, a földreform, a lakómozga-

lom, az MNDSZ, a MADISZ, a Nemzeti Segély, az igazoló bizottságok, a népbíróságok, a rendőrség stb. ügyei.

A legális kommunista *tömegpárt* — új jelenség a magyar politikában és társadalomban — a közélet minden területén kifejtett motorikus kezdeményező munka közepette, azzal egyidejűleg épült ki. Programalkotás és megvalósulás, tervkovácsolás és kivitelezés szinte azonos fogalmakká olvadtak össze. A sürgősebbnél sürgősebb feladatok torlódása nem tűrte a variánsok hosszas latolgatását, az esélyek töprengő mérlegelését. A lázas tempó nap nap után felelős, nagy horderejű döntéseket követelt. Ilyen helyzetben a gyors lényeglátású, de nem felületes, merész ítélőképességű, de nem kapkodó, határozott, de nem csökönyös

vezetői alkat előnyösen gyümölcsöztethető, ha szilárd marxista szemlélettel és egyenes jellemmel ötvöződik. Rajk László pályafutása korábbi állomásain bebizonyította elvhűségének, képességeinek és jellemének teherbírását. Akik már ismerték, tudták, hogy megállja a helyét, akik munka közben ismerték meg, nem csalódtak benne.

„Kétségtelen, nagy számokat, szembezőkő eredményeket nem lehet felmutatni még a teljesítmények során. S az eredmények nincsenek talán arányban a legtöbb helyen azzal a fáradsággal, amely létrehozta őket — értékelte Rajk a helyzetet június közepén. — Mégis elismeréssel kell adóznunk budapesti pártszervezeteinknek. Hiszen — úgyszólván minden átmenet nélkül — számunkra isme-

retlen dolgok rengetegének kellett neki-
vágniok. S ha semmi mást nem értek
volna el, csak annyit, hogy megtalálták,
kikristályosították a legjobb szervezeti
formát a tömegek mozgósítására, akkor
is komoly, értékes munkát végeztek.”
Ezután a pártvezetés legfőbb gondja
— mennyiben sikerül az organizáció
megtöltése tartalommal, arányosan ha-
lad-e a növekedéssel a fejlődés? A metró
építői, amikor leereszkednek a föld mé-
lyébe vagy visszatérnek onnan, légzsilip-
ben töltenek bizonyos időt, mert az em-
beri szervezet nem tudja elviselni a lég-
nyomási viszonyok megváltozását minden
átmenet nélkül. A magyar kommunisták
azonban hirtelen emelkedtek a felszínre, és
nem csoda, hogy lélegzetvételi zavarokkal
küszködtek, nehezen akklimatizálódtak.

Rajk, racionálisan kutatva a megoldást, figyelmét *a munkamódszer megújítására összpontosította*. Már az illegális gyakorlatban is helytelenítette a párttagság tetemes hányadának hajlamát arra, hogy kizárólag a „nagypolitika” általános kategóriáiban gondolkodják a gyakorlati teendők menetrend pontosságú meghatározása nélkül. Még károsabbnak tekintette a frázisok imamalomszerű pergetését olyan helyzetben, amikor a kommunisták milliárdnyi „hétköznapi” kérdés halaszthatatlan megoldásán munkálkodtak. Ezért váltig figyelmeztette hallgatóságát szűkebb körű megbeszéléseken és népes értekezleteken egyaránt: „Az eddigi munkamódszer a régi idők hagyatékán alapuló munkamódszer volt, amittől meg kell szabadulni és *a konkrét*

munkamódszert kell alkalmazni.” (A mi kiemelésünk — St. — S.) Szinte megszál-
lottként tért vissza beszámolóiban, zársza-
vaiban, cikkeiben „az újfajta pártvezetés”,
„az újfajta módszerek”, „a gyakorlati,
gazdasági, üzemi munka” jelentőségére.

Tanulságos, mennyire fontosnak íté-
lte, hogy a feladatokat „testreszabottan”
adják ki. Rajk tudta, hogy nem alkalmas
mindenki mindenre, de mindenki alkal-
mas valamire, tehát gondoskodni kell
arról, hogy az egyes kommunisták a
legelőnyösebben érvényesítsék a párt
érdekében individuális képességeiket, sa-
ját adottságaikat. A káderpolitika ve-
zérlő elve szerinte, hogy „... a párttag-
ságon belül is osztályozás jöjjön létre és
a kiválasztott elvtársakat igyekezni kell
a legjobb frontba állítani . . . Az általa-

nos pártirányítás mellett rendkívül döntő súlyt helyezünk az egyénenkénti irányításra.”

Rajk nem ragadott ki *egyetlen elemet* vezetési elveinek, módszereinek tárházából mint egyedül üdvözítőt — nem fetisizálta tehát a gyakorlatiasságot sem. Sőt, fontosnak vélte, hogy a kommunisták ismerjék a földközeli teendőket az összpolitika toronymagasából is, ezért a „rész”-ről szólva mindig megvilágította az „egész”-et.

A „konkrét munkamódszer” ikerpillérei, a helyzetfeltáró analízis és a célt jelölő szintézis csak a *valóság*, az objektív körülmények és szubjektív feltételek tárgyilagos feltárásán nyugodhatnak. Ezért volt veszélyes a már akkor is tetten érhető íróasztalhoz tapadás és

jelentéslakkozás. Rajk élesen bírálta azokat, akik csupán a kerületi székház irodáiból „irányítottak”, nem jártak ki az üzemekbe és a körzetekbe. Követelménye: „a titkárnak mindenütt ott kell lennie.” Felhívta a figyelmet arra, milyen káros a nehézségek és hibák elhallgatása: „... Mindent reális alapokra kell helyeznünk és ha a vezetőség nem kap valóságos képet a kerületekből, nagy meglepetések érhetik a központot.” Követelménye: „Az elvtársak vonják le a következtetéseket és ha hibát látnak valahol, nyugodtan számoljanak be, mert azzal a párttitkár nem lesz rosszabb.”

Rajk igyekezett eleve megakadályozni, hogy a mozgalom alsóbb és felsőbb szintjei közé bizalmatlanság, megtévesztés, gőg és szolgáltság ékelődjék. A párt-

munka eleven tempóját és érzékeny reagálóképességét fenntartó vérkeringést az őszinte vélemények, bátor probléma-jelzések, szigorú bírálatok és határozott, ésszerű utasítások folytonos áramlásában látta. Úgy vélte, hogy ez kedvező feltételeket biztosít a kommunisták *öntevékenységének* kibontakozásához, felszabadítja kezdeményező kedvüket. Megítélése szerint (1945 júliusában) a BTB „túlságosan gyerekcipőben jár, állandóan a Központ gyámsága alá helyezi magát”. Javasolta, hogy a területi bizottságok, „mindig a párt politikáján haladva”, kezdjenek önállóan működni és saját nevük alatt is kezdeményezzenek. Bár elképzelése nem találkozott a pártapparátus fejlődési irányával, gondolati magva mégis figyelemre méltó.

Az MKP fejlődése 1945 nyarán mindinkább aktuálissá tette a kérdést, milyen elvek és módszerek alkalmasak arra, hogy a párt — saját tagságának határain túl — befolyásolni, mozgósítani tudja a dolgozó rétegek, elsősorban a munkásság derékhadát. Rajk határozottan szembeszállt a pesszimista általánosítással és a vele párosult voluntarista türelmetlenséggel: „A magyar munkásság, amelyet 25 éven keresztül sújtott a fasizmus, nem tekinthető lezüllött, haladásellenes tömegnek, ha nem is érti még hivatását, demokratikus érdekeit. Ez csak annak a jele, hogy nincsen meg a kellő osztályöntudata. Tehát meggyőzéssel, rábeszéléssel kell felé fordulnunk... Ezekkel a rétegekkel is el lehet érni majd ugyanazt az eredményt, amelyet a munkásság

más rétege már felmutatott.” Az önbírálat jegyében óva intette a kommunistákat a parancsolgatástól, a kizárólagos vezetési jog igényétől. „Le kell számolni végre ezzel a szűklátókörűséggel — írja június közepén —, az ország gazdasági újjáépítésének sikerét, népmilliók nyomorának megszüntetését nem lehet kockáztatni pártféltékenységi alapon.” Ezt a vezetési stílust alkalmatlannak találta a tömegek aktivizálására, mert a párt *nem helyettük, hanem velük* kívánta célkitűzéseit megvalósítani. Rajk a népi szerveket, elsősorban a nemzeti bizottságokat, valamint a tömegszervezeteket tekintette olyan intézményeknek, amelyek az ellenforradalmi rendszer időszakában tudatosan passzivitásra kárhóztatott dolgozó osztályokat ténylegesen

bevonják a közéletbe, s így tevékeny politizálásra nevelik.

Az MKP a koalíció alapjának a két munkáspárt együttműködését tekintette. Rajk fellépett a kommunisták körében uralkodó szociáldemokrata-ellenes magatartás ellen. Az együttműködés elvi alapjául a kommunista politika és ideológia önálló megnyilvánulását tekintette. „Az együttműködés lényegét nem a közös nagygyűlések képezik, hanem a kommunista ideológia hatása, kisugárzása a másik pártra is . . . Nem szabad azt hinni, hogy pártvonalunk kisugárzó hatását az együttműködés érdekében vissza kell tartani . . .” A pártszervezést elsősorban a munkásosztály soraiban kell végezni, a nyilvános pártnapokra az egész üzem munkásságát meg kell hívni,

„hogy lássák, mit jelent kommunistának lenni. Nem kell aggályoskodnunk, hogy opportunizmus vádjával illetnek, ha nem igyekszünk elrejtetni politikai jellegünket. Ez természetesen nem az együttműködés érdekében folytatott tevékenység lefékezését, hanem annak fokozását jelenti, de saját lábunkon állva, politikai jellegünk és ideológiánk hangsúlyozásával.”

Rajk vezetési elképzeléseinek kettős próbaköve az újjáépítés és az első demokratikus választások. A gazdasági élet helyreállításának szervezésében a BTB eredményesen alkalmazta a konkrét munkamódszert. Az újjáépítés szempontjából döntő üzemeket kivonta a helyi vezetőségek hatásköréből s közvetlenül a területi titkársághoz kapcsolta, amely külön felelős munkatársat jelölt ki a

munka ellenőrzésére. Intézkedett a színvonalas szakmai vezetés biztosításáról. Az üzemi bizottságokba szakembereket vontak be; a folyamatos anyagellátás érdekében megszervezték az üzemek és szakminisztériumok együttműködését. A BTB öntevékenysége számos esetben leküzdötte a bürokratizmus támasztotta akadályokat.

Rajk az MKP őszi fővárosi, majd nemzetgyűlési választási hadjáratának kulcsembere. Tagja az előkészítő bizottságnak, majd 1945. szeptember elején a Politikai Bizottságtól megbízást kapott a budapesti választások vezetésére. Minden tudását, szervezőképességét latba vetette, megfeszített energiával, éjt nappallá téve dolgozott. A legapróbb részletekig ki-munkálta a választási harc ütemét és

programját, s mozgósította az egész párt-apparátust. Szigorúan számon kérte a határozatok végrehajtását. Elvárta azt is, hogy önállóan és ötletesen cselekedjenek. Az operatív munka egyik feltételének tekintette az intenciók minél gyorsabb közvetítését a helyi vezetőkhez és az alapszervezetek napra, sőt a kritikus időben órára kész, reális beszámolóját a felsőbb szerveknek.

Az országos választási kampány idején a Politikai Bizottság határozata értelmében csak Rákosi vagy Rajk tartózkodott a fővárosban, a PB többi tagja vidéken irányította az előkészületeket. Rajk az országos listán Rákosi Mátyás mögött a 2. helyen kapott mandátumot, amelyről lemondott, mert Fejér megyében lett képviselő, itt ti. listavezetőként indult.

A nemzetgyűlési választások után a Kisgazdapárt 57 százalékos parlamenti többsége ellenére visszavonhatatlan ténynyé vált, hogy — Rajk szavaival — „Magyarországon többé politikát csinálni a kommunista párt, a két munkáspárt, a dolgozó tömegek nélkül nem lehet”. A Magyar Kommunista Párt tagságának hangulata 1945 őszén mégsem volt különösebben bizakodó. A közellátás, a közszolgáltatások, a közlekedés, az egészségügy nehézségeit szinte csak egyik óráról a másikra tudták úgy-ahogy megoldani. Mindenki rettegett a közeledő téltől. Politikai téren a polgári—konzervatív erők a választási eredményeken felbátorodva támadták a földreformot és az állami élet demokratizálásában elért eredményeket. Támadásuk legfőbb

célja a megelőzés, megakadályozandó a *további* radikális reformokat, különösen az államosításokat. A létfenntartás minimális követelményeit mind kevésbé kielégítő életkörülmények közepette kétkedő kérdések szólaltak meg a kommunisták között: „helyes-e a politikánk?”; csüggedt, fásult hangok is hallhatók: „a demokrácia szekere kátyúba ragadt”. A pártvezetőség legfontosabb teendője 1945–46 fordulóján a kommunisták lelkesedésének, lendületének felfrissítése, s egyidejűleg a bizalom, a helyenként repedező egység megszilárdítása. A párttagság rohamos gyarapodása szervezeti átcsoportosítást is szükségessé tett az operatív vezetés megkönnyítése érdekében.

A Központi Vezetőség november 22-i

határozata értelmében egyidejűleg azzal, hogy Rákosi Mátyást miniszterelnök-helyettségé nevezték ki, megalakult a három tagú Főtitkárság, amelynek a főtitkáron kívül főtitkárhelyettesi minőségben tagja volt Farkas Mihály és Rajk László. (A területi bizottságok, így a BTB is, megszűntek, a Nagy-Budapesti Pártbizottság vezetését Kádár János vette át.) Rajk felügyelete alá tartozott a Központi Vezetőség levelezése, az ülések előkészítése, a határozatok ellenőrzése, a propaganda, a közigazgatási és a falusi osztály, míg Farkas Mihály foglalkozott a szervezési, káder-, tömegszervezési, gazdasági és információs osztályok, a szakszervezeti bizottság, a Központi Ellenőrző Bizottság, a rendőrség és a hadsereg munkájával.

Rajk pártvezetői kvalitásainak kibontakozása nyomán mind határozottabb alakot öltött az az elképzelés, hogy személyével megerősítsék az MKP képviselését a kormányban. Már november elején felmerült az a gondolat, hogy Rákosi Mátyás mellett ő is tagja legyen az új kabinetnek. A Politikai Bizottság ekkor úgy döntött, hogy „Rajk elvtárs személyére később határoz”. A főtitkárhelyettesi munkaterületek felosztása is arra vall, hogy a pártvezetés elsőrendűen fontos kormányzati pozícióra tartálékoltta Rajkot, aki az államigazgatás világában ekkor már gyakorlottan mozgott. 1945. május 15-től a Budapesti Törvényhatósági Bizottság elnökhelyettese, a Budapesti Nemzeti Bizottság tagja, s 1945 augusztusában a Budapesti Nem-

zeti Bizottság ülésén javasolta, hogy alakítsák meg az Országos Nemzeti Bizottságot, amelynek szeptember 4-én főtitkára lett. Az előterjesztésben hangsúlyozta, hogy a nemzeti bizottságok hatásköre, működési területe a központi államhatalom kiépítésével megváltozott ugyan, de mégis meghatározott szerepet tölthetnek be a nemzeti demokratikus erők összefogásában és az újjáépítésben. Rámutatott arra, hogy egy központi vezető szerv létrehozása segítséget nyújthat a helyi nemzeti bizottságoknak tevékenységük kibontakozásához.

Ő képviselte a Magyar Kommunista Pártot az ideiglenes kollektív államfői testületben, a Nemzeti Főtanácsban.

Rajk számára nem volt idegen a nemzetgyűlés miliője sem. A képviselőházi

szócsatákban Rajk érvényesítette szellemi erejét és a nemritkán durvaságig fajult összeütközésekben higgadt, logikus, találó riposztokra képes vitapartnernek bizonyult. Gondolatgazdag, önálló felfogásban és szónokilag csiszoltan előadott beszédei ismertették pártja álláspontját az egész ország érdeklődésétől kísért vitákban.

A választások után megalakult Tildy-kormány programjának tárgyalásán Rajk László az MKP vezérszónoka. Hangsúlyozta, hogy a párt változatlanul kitart a nemzeti összefogás politikája mellett, „a munkásegység a nemzeti egységnek az a szilárd gerince, amely összefogja a magyar nép demokratikus erőit”. Aláhúzta, hogy a gazdasági nehézségek leküzdése és a belső reakció elleni harc

elválaszthatatlan egymástól. Az MKP programja alapján követelte a közellátás problémáinak rendezését. Sürgősen végrehajtandónak jelölte meg a malmok községecsítését és a szénbányák államo-
sítását. Az ország demokratizálását nem-
csak belpolitikai, hanem külpolitikai
szempontból is alapvető nemzeti érdek-
nek tekintette: „Magyarország nemzet-
közi súlya olyan mértékben fog megnőni,
amilyen mértékben szilárdul meg a de-
mokratikus rend.”

A köztársasági törvényjavaslat vitájá-
ban, ismét az MKP vezérszónokaként,
elsősorban abban látta a közjogi provizó-
rium megszüntetésének jelentőségét, hogy
a köztársaság kikiáltása megszilárdítja a
demokratikus vívmányokat, bizonyítja
a demokrácia tartós voltát. Az új állam

jellegét szerinte annak a küzdelemnek a kimenetele dönti el, amelyet a földreform védelmében, az államapparátus megtisztításáért és az újjáépítés szabotálói ellen a magyar munkásságnak, parasztságnak és a haladó értelmiségnek meg kell vívnia.

Ezek a célkitűzések egyúttal a koalíció balszárnyának akcióprogramja az 1946 elején kibontakozó ellentámadásban. Rajk számottevően közreműködött a párttagság harckészségének újjáélesztésében is. „Nehéz a helyzet? Kétségtelen — nehéz. Sok nyomorúsággal kell még megküzdenünk, hatalmas kásahegyen kell még átrágnunk magunkat. De ezt tudva, tartsuk szem előtt . . . a perspektívát is. Mert jó, céltudatos politikát perspektíva nélkül nem lehet csinálni. Nehéz az út, ami a célhoz vezet. De célhoz érünk!”

— mondotta a budapesti pártértekezleten 1946 elején. A reális, józan, mégis benső hittől átforrósult hang hatásvadászat, ígéretés nélkül is lelkesített. Rajk budapesti titkári, illetve főtitkárhelyettesi tevékenységének — minden utólagos felnagyítás nélkül — kétségkívül jelentős a szerepe abban, hogy a fővárosi munkás-ság a demokrácia megvédelmezésének és továbbfejlesztésének elsődleges tömegbázisa volt.

A küzdelem új szakasza 1946 tavaszán szükségessé tette, hogy Rajk vegye át a belügyminiszter hivatalát, amelyet az MKP 1945 novemberében kapott, s ez ideig Nagy Imrével töltött be.

AZ ÁLLAMFÉRFI

A köztársasági elnök 1946. március 20-án nevezte ki Rajkot a Magyar Köztársaság kormányának belügyminiszterévé. A tárca az államapparátus centrális szerve; hatáskörébe tartozott a vármegyei, a városi és a községi közigazgatás, továbbá a közrendészet, azaz a rendőrség irányítása, a sajtó ellenőrzése és a felügyeleti jog az összes egyesület működése fölött. A Belügyminisztérium közjogi főosztályának jelentős szerepe volt a törvények és a rendeletek kidolgozásában, de az állampolgársági és gyámsági ügyek intézésével beleszólt a polgárok mindennapi életébe is. Persze mindez csak abban az esetben válhatott hathatós eszközzé,

ha olyan személyiség áll a Belügyminisztérium élén, aki kellő szervezőképességgel és céltudatos határozottsággal tudja kiaknázni a tárca nyújtotta lehetőségeket az MKP általános politikájának megfelelően.

A koalíciós időkben nem volt könnyű egy miniszter dolga. A horthysta államgépezet szétesése nem csupán az uralkodó osztályok elnyomó intézményének megszűntét jelentette, hanem szükségszerűen a szorosabb értelemben vett ügyvitel, ügyintézés dezorganizálódását, az igazgatási szervek súlyos működési zavarát. A központi hatóságok irányítási befolyása csökkent, döntéseiket helyi szinten csupán korlátozottan tudták érvényesíteni. Gyakran az elemi technikai feltételek is hiányoztak: alig leküzdhető

gondot okozott az elhelyezés, az összeköttetés, a sokszorosítás stb. A Belügy-minisztérium is áldatlan körülmények között dolgozott — egyes osztályokon nyolc—tíz tisztviselő egy szobában, sőt váltott turnusokat is bevezettek. Mindez természetesen züllesztette a munkafegyelmet, ürügyet adott az akták hevertetésére, alkalmat az engedély nélküli eltávozásra, a „lógásra”. Még a mostoha tárgyi körülményeknél is jobban lazította a hivatali függelmi viszonyokat a pártversengés és a paritás elve. A főnök nem csupán előljáró, felettes, hanem valamilyik koalíciós párt megbízottja — de munkatársai szintén egyik vagy másik párt képviselői, viszonyuk tehát nem is annyira az apparátus ranglétráján elfoglalt hely, hanem kifejezetten politikai

szempontok függvénye volt. Felelősségre vonást, áthelyezést s általában minden személyi kérdést elsődlegesen tehát nem a hivatali-szakmai szempontok, hanem a pártkorrelációk döntöttek el.

Rajk első rendeleteit a munkaidő pontos betartásáról, a restancia haladéktalan felszámolásáról, a hivatalos órák alatt a magánügyek intézésének tilalmáról nem pusztán az „új seprő jól seper” lendülete diktálta, hanem a vérévé vált *módszeresség* is, amellyel megtervezte a reá bízott munka megoldásának egész programját, s ezen belül különös gonddal határozta meg a kezdeti teendőket. A munkafegyelemben természetesen nem következett be egyik napról a másikra gyökeres változás, amit az is mutat, hogy utasítását megismételte, és megszegését kemény

kézzel büntette. Hatékony intézkedésekkel igyekezett érvényesíteni szervezési alapelvét: „... a központ, a minisztérium tekintélyét tűzzel-vassal biztosítani kell.” A belügyi kormányzat irányelveinek, rendelkezéseinek egységes értelmezése és végrehajtása érdekében Rajk rendszeresítette a főispáni, alispáni és polgármesteri értekezleteket.

A centralizációt célzó osztályátrendezések, ügykörfelosztások mozaikszerűen illeszkedtek az egységes konstrukcióba. Türelmesen és tántoríthatatlanul, az MKP teljes hatalmi súlya által fedezve, építette ki a kommunista hegemoniát a Belügyminisztérium gépezetében. A koalíciós felparcellázási elv alapján az államtitkárok a Belügyminisztériumban is más-más koalíciós pártokat képviseltek.

Rajk ezért arra törekedett, hogy növelje a szervezetszerűen közvetlenül neki alárendelt ügyosztályok, különösen az elnöki főosztály szerepét. Új, szintén miniszteri irányítású egységeket is létrehozott: törvényelőkészítésre és -véleményezésre elnöki csoportot, központi sajtótájékoztató osztályt, az 1947-es választások ügyeinek intézésére választási csoportot, valamint — elsőként valamennyi minisztérium közül — a legfontosabb ügyek megtárgyalására *kollégiumot* alakított.

Rajk körültekintően gazdálkodott kommunista munkatársaival, akiknek száma 1947 elejére meghaladta a háromszázat az 1100 alkalmazottból. Számszerűen viszonylag kevés részleget vezetett MKP-tag — de ezek a legfontosabbak: az elnöki

és a közrendészeti főosztály, a B-lista-, a személyzeti, a városi és a sajtóosztály. A minisztérium vezérkaraként működő kollégiumban és az elnöki csoportban az MKP hegemoniával rendelkezett.

Rajk hajlandó volt a szociáldemokrata pártnak a munkásegység érdekében bizonyos pozíciókat átengedni, de csak olyan feltételekkel, amelyek biztosítják a Belügyminisztérium hatékony munkájához elengedhetetlen osztatlan vezetést. Az SZDP megbízottaival folytatott tárgyalásai során hangsúlyozta, hogy őszintén kívánja a félreértések elosztatását, de mindenképpen biztosítani akarja a fegyelmet, a függelmi viszonyokat és a hivatalos titoktartást.

Bár Rajk határozott intézkedéseket tett a Belügyminisztérium konszolidá-

lására, munkája mégsem volt befejezett, amíg a rendőrség helyzetében nem következett be alapvető fordulat. Már több ízben megfigyelhettük, hogy gondolatmenete valamely általános kérdésfeltevésből mint „egész”-ből kiindulva halad egy beilleszkedő konkrétum, a „rész” felé.

A rendőrség ügyét már a Tildy-kormány programvitájában az adott korszak egész jellegét meghatározó gazdasági újjáépítés összefüggésében elemezte: „... a termelés fokozásának, gazdasági bajaink orvoslásának egyik döntő feltétele a közbiztonság erélyes kézzel való helyreállítása.” A Rend az ő értelmezésében azonos *a demokrácia rendjével*, amelynek megalapozása és védelme viszont megvalósíthatatlan „jól és pon-

tosan működő, fegyelmezett... szak-
képzett és főképpen korrupciómentes”
rendőrség nélkül. Az új rendőrség magas
szakmai-fegyelmi színvonalán túl Rajk
különösen fontosnak tekintette a politikai
öntudatot, valamint az etikai feddhetet-
lenséget, amely feltétele annak, hogy
„... a nép a maga szervének vallja és
szeresse”. A rendőrség és a nép kapcso-
latának alapvető elvét még határozot-
tabban fogalmazta meg 1946 elején:
„A rendőrség részéről semmiféle olyan
kilengés ne történjen, amely éppen a
dolgozó nép érdekeit sérti, hanem ellen-
kezőleg, lássa mindenki, hogy a rendőr-
ség a dolgozók érdekeit védi.”

Az elvek tehát tisztázottak, amikor
Rajknak szembe kell néznie egyik leg-
súlyosabb kötelezettségével... A rész-

letes munkaprogramot ezúttal is megelőzte az alapos, tárgyilagos helyzetfelmérés. A belügyminiszter hivatala átvételekor háromhónapos országos vizsgálatot rendelt el, s csak ennek befejeztével, július végén terjesztette az MKP Titkársága elé javaslatait a rendőrség konszolidálására.

Jelentése rámutatott arra, hogy ellentmondás van a szervezeti túlméretezettség és a munka minősége között. Míg a demokratikus szellem minden lehetősége adott, anarchisztikusan túlbonyolított a felépítés, nincs egységes fegyelem, hiányos a felszerelés, rossz a gazdasági helyzet. Ezért nagy a fluktuáció, a rendőrség örökös n „átmeneti” állapotban van. A fogyatékokosságok kiküszöbölésének két sarkpontja: a Belügy-

minisztérium irányító szerepének maradéktalan érvényesítése, valamint a helyi pártszervezetek közreműködése. „A megyei bizottság igen szoros kapcsolatot létesítsen a rendőrségen dolgozó elvtársakkal és politikai, gazdasági szempontból figyelemmel kell kísérnie a rendőrségi szervek egész működését.” Rajk gyakorlati javaslatai elsősorban a karhatalom, az őrszemélyzet és a politikai rendészet kérdéseinek szabályozását célozták.

A rendőrség megszervezésében elért eredményeket összefoglalóan tárta a közvélemény elé a belügyi tárca 1946–47. évi költségvetésének vitája. Az előadó, Piros László rámutatott arra, hogy a közbiztonság megjavítása terén jelentős az előrehaladás, s a rendőri szervek helytálltak a Köztársaság védelmében a

földalatti fasiszta szervezkedésekkel szemben. Rajk említett javaslataiban is előtérbe állította a rendőrség szakmai színvonalának megjavítását. E téren a számszerű eredmények is imponálóak: több ezer fő végezte el a különböző tanfolyamokat. A rendőrség anyagi felszerelése és a személyzet életkörülményei tekintetében is sikerült javulást elérni.

1945—1946 fordulóján napirendre került a közigazgatás megtisztítása is. Az MKP közigazgatási osztálya javasolta 1945 novemberében a B-listázások megindítását, amiben kulcsfontosságú szerep jutott a Belügyminisztériumnak. Rajk 1946 márciusában részletes tervet dolgozott ki az akció lebonyolítására, elképzelései biztosították a Belügyminisztérium irányító szerepének érvényesítését.

Igyekezett megakadályozni, hogy a Kisgazdapárt csődbe juttassa a tisztogatási eljárást, ezért úgy döntött, hogy nem működteti azokat a bizottságokat, amelyek elnökéül a miniszterelnökség közismert reakciós személyiségeket küldött ki. Rajk az MKP III. kongresszusán 1946 szeptemberében az eljárás valós mérlegét fogalmazta meg: „... legalábbis 50-60 000 reakciós köztisztviselőt távolítottak el az államgépezetből... Nem vitás, történtek vagy történhettek visszaélések, hibák, s mondjuk még felháborító igazságtalanságok is a B-listázások folyamán. De mennyi lehet ezeknek a száma? Legyünk mértéktelenül bőkezűek, számoljunk öt—tíz százalékot. Még mindig elbocsátottunk 45—55 000 reakciós köztisztviselőt, akik megérdemelték elbocsátásukat.”

Rajk persze tisztában volt azzal, hogy a közigazgatás problémáját csakis az egész apparátus szerkezeti és személyi átalakításával lehet végleg megoldani. Világosan látta, hogy az átfogó közigazgatási reform hosszú folyamat lesz, amelyben mindvégig biztosítani kívánta a Belügyminisztérium irányító szerepét. „A Belügyminisztériumnak személyzeti, háztartási, igazgatási és szervezési kérdésekben irányító és ellenőrző szervnek kell lennie” — írta 1946 júliusában. Az új államgépezet létrehozását egyúttal a népi demokratikus fejlődés szerves részének tekintette. Az MKP III. kongresszusa határozottan állást foglalt a szocialista irányú fejlődés mellett, kimondva: „nem a nagytőkének, hanem a népnek építjük az országot.” Ahogy Rajk László kifej-

tette: „megállottunk félúton, mert ha nem is vagyunk egyszerűen polgári demokrácia, de nem vagyunk még népi demokrácia sem... Ki fogunk jutni rövidesen ebből a felemás állapotból... szívós, szervező munkával, a közigazgatási reform és egész sor rendszabály szükséges alkalmazásával, s nyilvánvaló, hogy ahová ki fogunk jutni, a népi demokrácia lesz.”

A vaskézzel irányított Belügyminisztérium az újjászervezett rendőrségre és a megtisztított közigazgatásra támaszkodva mind hatékonyabban vett részt a szocialista tartalmú népi demokratikus fejlődésnek ellenszegülő polgári és konzervatív-klerikális erők leküzdésében. Rajk határozott intézkedésekkel valósította meg célkitűzé-

sét: „A demokrácia önvédelemből is kell, hogy kiüsse saját ellenségeinek kezéből a demokratikus jogok fegyverét, ha az ellenség ezt a fegyvert a demokrácia mellének szegezi.

Mi a rendet és a belső nyugalmat akarjuk. De a nép demokratikus rendjét és nyugalmat és azt meg is fogjuk valósítani.”

Különösen nagy izgalmat váltott ki a belügyminiszter rendelete 1946 júliusában azon egyházi égisz alatt működő egyesületek feloszlatásáról, amelyek kifejezetten fasiszta összeesküvések fedőszerveivé váltak, szovjet katonák orgyilkosainak adtak menedéket. Ekkor a vallásszabadság megsértése ürügyén egységes front alakult ki Rajk ellen Schlachta Margittól Sulyok Dezsőn át Nagy Fe-

rencig. Hám Tibor, a miniszterelnök környezetének beltagja, interpellációban követelte a rendelet visszavonását, de a Kisgazdapárt valódi célkitűzését a többségi padsorokból felhangzó ütemes „Mondjon le! Mondjon le!” kiáltások fejezték ki. Nagy Ferenc az MKP vezetőségéhez intézett levelében bejelentette, hogy pártja „bizalmatlanságát fejezi ki a belügyminiszter iránt”. A kormányfő kísérletet tett arra is, hogy a lapbetiltások ellenőrzése ürügyén felügyeleti jogot követeljen magának a tárca ügyeiben. Az MKP visszaverte a megbuktatási hadjáratot, Rajk a beavatkozási kísérletet elutasította, tiltakozva a „politikai gyámság” ellen, amelyben „indokolatlan bizalmatlanságot” látott „pártja és személye iránt”.

A Belügyminisztérium működése körül zajló viták is azt bizonyították, hogy a koalíció állandó funkcionális zavarainak, ismétlődő és mind hosszabb ideig húzódó válságainak oka az eltérő koncepció a magyar demokrácia továbbfejlődésének kérdésében. Az MKP vezetősége 1946–47 fordulóján a fajvédelmi alapon szervezett illegális Magyar Közösség ellenforradalmi összeesküvésének leleplezésében kedvező alkalmat látott arra, hogy megteremtse a szocialista fejlődést igenlő erők frontáttörésének politikai feltételeit: „a reakció fedezékévé vált Kisgazdapárt befolyását a tömegekre, elsősorban a paraszti tömegekre megingatni, a Kisgazdapártot mint a horthysta reakció fészket leleplezni, szakítást előidézni reakciós és

demokratikus elemei között és egy valóban demokratikus kormányt létrehozni, mely új választásokat tart, és biztosítja az 1945-ös választásokon kialakult erőviszonyok megváltozását a demokrácia javára.” A politikai rendőrség és a Honvédelmi Minisztérium katonapolitikai osztálya által az összeesküvés ügyében megindított eljárás során ugyanis gyanúba került a Kisgazdapárt felső vezetésének néhány tagja. Rajk — Ries István igazságügyminiszterrel karöltve — a nyomozati anyagok alapján irányította az összeesküvés politikai felgöngyölítését. Az MKP Politikai Bizottságának határozata alapján rendszeresen tájékoztatta Nagy Ferencet és Tildy Zoltánt a nyomozás újabb és újabb eredményeiről. Az adatok alapján megindokolta az

MKP követeléseit a gyanúba került politikusok eltávolítására, valamint a Kisgazdapárt gyökeres és általános megtisztítására vonatkozóan.

Rajk 1947. január 22-én a nemzetgyűlés parasztképviselőit a vallomások alapján több mint háromórás beszédben tájékoztatta a Magyar Közösség politikai, katonai vonaláról, szervezeti kereteiről, tevékenységéről. Részletesen ismertette a titkos társaság eszközeit és céljait: lépésről lépésre meghódítani az államapparátust, bevinni a maguk embereit, kezdetben tért hódítani a Kisgazdapártban, majd megnyerni a Paraszt-szövetséget, közben vallási szervezetek kapcsolatainak felhasználásával a külföld támogatását is biztosítani.

Az összeesküvők és egyes kisgazda-

párti politikusok viszonyának kérdése a koalíción belül minden eddiginél súlyosabb politikai válságot robbantott ki. Hetekig húzódó pártközi értekezletek során a legélesebb formában vetődtek fel a társadalmi fejlődés megoldásra váró feladatai.

Rajk a pártközi tárgyalásokon heves vitákban fejtette ki pártja véleményét. Vázolta a Kiszgazdapárt szerepét, amely az országban, a tömegekben bizonytalanságot váltott ki. Hangsúlyozta, hogy a baloldali pártokban átérzik a politikai felelősséget a válság radikális és hatékony megoldására, de ugyanez nem tapasztalható a Kiszgazdapárt részéről. Sürgette az utóbbit, adjon végre politikai és személyi biztosítékokat az őszinte, frakciózástól mentes koalíciós politikára. „Ne-

kem lassan az egész munkaterületem dezorganizálódik — mondotta. — Egyik pártközi a másik után, s lassan ez is nemzeti szerencsétlenséggé fajul, mert nem jut idő azoknak a dolgoknak az elvégzésére sem, amihez nem kell pártközi megegyezés. De a tömegeink sem bírják, hogy heteken keresztül vitatkozunk. Lassanként teljesítőképességünk határára jutunk, nem tudunk kimenni a gyárakba, az üzemekbe, mert nincs mit mondanunk. Az egész ország várja, hogy az összeesküvés után komolyan nekifeküdjünk a problémáknak. Ez a várakozás jogos és nemcsak a kispapártra nehezedik az rá, hogy nem tud ebből a helyzetből kievickélni, hanem minden pártra és ha mi ehhez hozzá adjuk magunkat, akkor egységesen minden párt

kockára teszi a kormány tekintélyét. Itt komoly hangsúly van a tempó kérdésében is. Nagyon komolyan, őszintén és rövid időn belül produkálni kell valamit.”

A válság végül 1947. május végén oldódott meg: a Kisgazdapárt új elnöke Dobi István, a miniszterelnök Dinnyés Lajos lett.

Júniusban megindultak az augusztusra kiírt választások előmunkálatai. Az MKP Politikai Bizottsága június 12-én létrehozta az előkészítő bizottságot, amelynek Rajk is tagja volt. Irányításával dolgozták ki az új választójogi törvényt, és ő terjesztette a koalíciós partnerek elé. A vita kulcskérdése az volt, hogy mennyiben szükséges a demokrácia védelmében a választójog korlátozása. A belügy-

miniszter végül hosszas és elkeseredett polémia után érvényre juttatta a fasiszta múltú személyek választójogának megvonását célzó elképzeléseit. Rajk ügyszeretete és tájékozottsága lenyűgöző volt. „Hivatali és demokratikus kötelességérzetből” tanulmányozta Németország és Ausztria náciitlanítási törvényeit, tájékozódott a fasiszta kormánypárt, a Magyar Élet Pártja szervezeti felépítéséről és működéséről. Elmélyedt a felszabadulást követő évek rendelet- és törvényözlőjében. Jogászi precizitású érveléssel, hézagmentes tárgyismerettel, a vitakérdések világos konfrontálásával irányította a pártközi értekezleteket. Sőt, az egyik részt vevő politikus szerint „nemcsak elfogadtatni sikerült a választójogból való kizárásokat, hanem a széles köz-

vélemény helyeslő meggyőződését is sikerült elérnie”.

Az MKP választási sikere után a proletárdiktatúra megvalósítása feltételeként megkezdődött a két munkáspárt egyesítésének előkészítése. Rajk célja az volt, hogy felszámolja a szociáldemokrata párt s egyúttal a többi koalíciós párt befolyását a minisztériumában, valamint az alárendelt karhatalmi és közigazgatási területen. Ezért megtiltotta, hogy a rendőrség alkalmazottai politikai pártok rendőri szervezeteinek tagjai legyenek. Az MKP Szervező Bizottsága 1947 végén jóváhagyta a rendőri pártszervezetek feloszlatását, s javasolta, hogy kötelező legyen *a rendőregyesületi* tagság, amelyben biztosítani kell a kommunista vezetést, majd 1948 elején utasítást adott,

hogy dolgozzanak ki tervezetet „a köz-
igazgatás megtisztítására a jobboldali
szociáldemokratáktól”.

1948 tavaszán a pártegyesülés szerve-
zeti előkészítése során Rajk tagja lett az
1948 márciusában létrehozott közös
Politikai Bizottságnak. Az egyesítő kong-
resszuson beválasztották a Magyar Dol-
gozók Pártja Politikai Bizottságába és
Titkárságába. 1948 novemberétől a Szer-
vező Bizottságnak is tagja lett.

Júliusban újabb fontos feladattal bízta
meg a párt Rajk Lászlót: vizsgálja meg,
hogyan lehet a faluból a reakciós eleme-
ket eltávolítani, és tegyen a kérdésről
jelentést a Politikai Bizottságnak. Erre
azonban már nem került sor, mert 10
nappal később, augusztus 4-én a párt
vezető testülete úgy döntött, hogy Rajk

Lászlót nevezi ki külügyminiszternek. E minőségében augusztus 5-én letette a hivatali esküt és ezzel belügyminiszteri tevékenysége végetért.

Vannak hivatalok, amelyek annyira összenőnek viselőjükkel, hogy „elődeiket” elfelejtik és az „utódlás” lehetetlennek tűnik, a személy és tisztség kettéválasztása szinte felér egy amputációval. Így fonódott össze Rajk László személye a belügyminiszterséggel. Úgy véljük, nem a szokványos udvariasság mondata az egyik tisztviselővel a minisztérium dolgozói nevében: „Büszkék vagyunk, hogy Rajk László munkatársai voltunk.” Az őszinte megbecsülés hangján szólt Münnich Ferenc, ez időben a rendőrség egyik vezetője is: „Nehéz elbúcsúzni Rajk Lászlótól . . .”

Rajk közel két és fél esztendő működéssel valóban rászolgált beosztottai elismerésére. Egyik közeli munkatársa már 1946. április elején úgy nyilatkozott róla, hogy az egész Belügyminisztériumban egyetlen olyan ember sincs, „aki jobban ismerné az általános problémákat és jobban tudná, hogy mit akar, mint ő”. Politikuspartnerei, tárgyalófelei szintén méltányolták céltudatosságát, szakértelmét és őszinteségét.

Rajk kimagasló államférfivá fejlődött, egyszersmind mindig pártmunkás is maradt. Örömmel és gyakran vállalt párt-napi előadásokat, szívesen hívták őt előadónak. Otthon érezte magát az üzemekben, de szót értett az értelmiségiekkel, írókkal, művészekkel is. Örömmel látogatott el a népi kollégiumok ifjúsá-

gához, amely tudta, mit köszönhet annak, hogy a belügyminiszter hivatali hatalmának teljes súlyával támogatta a NÉKOSZ-mozgalmat: utasításokban szólította fel a közigazgatási hatóságok vezetőit, hogy segítsék elő kollégiumok alakítását és a demokratikus ifjúság szervezkedését. A fasiszta egyesületek, a feketézők és más káros elemek lefoglalt vagyontárgyainak tetemes részét a NÉKOSZ rendelkezésére bocsátotta. Rajk a mozgalom hibáival szemben sem volt elnéző. 1948 februárjában szigorúan megbírált a NÉKOSZ munkáját, s különösen az elvi viták helyett elmergesedett személyeskedést kifogásolta.

A közvélemény szemében teljes mértékben elfogadható volt a párt központi lapjának indokolása a tárcacsere szük-

ségességéről: „Az ország belső megerősödésével és ugrásszerűen megnövekedett tekintélyével együtt új lehetőségek, s tegyük hozzá: új harci feladatok várnak a magyar külügyminisztériumra. Olyan feladatok, melyek megoldásánál nem nélkülözhetjük Rajk László elvtárs kipróbált erejét.” A külügyminisztériumnak valóban erélyes irányító kézre volt szüksége, és senki nem kételkedett abban, hogy Rajk hamarosan rendet teremt ott is. A helyzetet és egyúttal az új miniszter programját jellemzi a Minisztertanács elé szeptember közepén beterjesztett javaslata: „Az ország külpolitikai érdekeinek fokozottabb megóvása érdekében meg kell szüntetni azt a helytelen gyakorlatot, hogy nemzetközi kapcsolataink jelentős részéről az illetékes minisztérium-

nak nincs tudomása, hogy azok számos esetben a Külügyminisztérium irányelveivel ellentétben kerülnek megvalósításra. Kíváncsú, hogy a jövőben a külfölddel való minden hivatalos vagy reprezentatív jellegű értekezés a Külügyminisztérium előzetes tudtával és hozzájárulásával történhessék meg.”

A külpolitika elvi kérdéseit az MKP Politikai Akadémiáján 1949. februári előadásában taglalta. A Szovjetunióval és a népi demokratikus országokkal megkötött kölcsönös segélynyújtási, gazdasági és kulturális szerződéseket e népek akarátának, az új típusú kapcsolatokat időtállóknak értékelte. Nagy jelentőséget tulajdonított a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa megalakulásának. A Duna-medencében és a Balkánon fontos

feladatnak ítélte a „kényes és fontos” nemzetiségi kérdések rendezését.

Rajk a külügyminiszteri teendőkön kívül fontos szerepet vállalt az új népfrontban, amelynek főtitkára lett. Az 1949. májusi választásokon a Győr—Sopron—Moson-megyei választókerületben a Függetlenségi Népfront listavezetője, az országos lajstromon a 4. helyet foglalta el. A választások eredményét Károlyi Mihályhoz írott levelében „teljes győzelem”-ként értékelte, hangsúlyozva, hogy ez „hatalmas megerősödése demokráciánknak és nagy reményeket nyújt további problémáink megoldására”.

A *Szabad Nép* május 24-i száma barátságos hangulatú fényképet közölt: a Balaton partján betegszabadságát töltő Révai Józsefet meglátogatta Szakasits Árpád

és Rajk László. Üde virágos környezet, kényelmes kerti székek, mosolygós arcok.

Az újságolvasó 1949. június 16-án is a szokott mozdulattal vette kézbe a *Szabad Népet*. Mielőtt azonban belelapozhatott volna, szemébe ötlött a fejlécen elhelyezett közleménycím: „A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének és Központi Ellenőrző Bizottságának határozata trockista kémcsoport leleplezéséről.”

A 3. oldalon elhelyezett kommunikéből kiderült, hogy a vezető szervek kizárták a pártból Rajk Lászlót és Szőnyi Tibort. A Belügyminisztérium sajtóosztálya néhány nap múlva bejelentette, hogy őrizetbe vették őket.

Nyomban röpgyűlések sorozata kezdődött. Ki állíthatná, hogy ez a kampány spontán és ösztönös volt? De ki vonhatná

kétségbe, hogy a gyűlések résztvevői valóban elhitték a letartóztatottak ellen emelt vádakat? Rákosi Mátyás és legközelebbi munkatársai ekkor még olyan osztatlan bizalmat élveztek a párttagság soraiban, hogy állításaik hitelét nem árnyékolta be kétely.

Mégis, belső küzdelmektől nem mentes, torokszorítóan fájdalmas érzés volt a „bizonyítékok” alapján „meggyőződ-ni” arról, hogy az a Rajk László, aki Rákosi Mátyással, Révai Józseffel, Gerő Ernővel és más vezetőkkel szinte megtestesítette a Pártot — már pályafutása kezdetétől „áruló”, „rendőrügynök”, „kém”! Az 1949. szeptember 16. és 24. között lezajlott nyilvános főtárgyaláson, amelyet a rádió is közvetített, halálra ítélték, az ítéletet október 15-én végre-

hajtották. Százezrek hallhatták és olvashatták hét év múltán 1956. október 6-án a Kerepesi temetőben felállított katafalok előtt elmondott beszédeket, amelyek megcáfolták a vádakat, elítélték a törvénytöréseket. „Ma temetünk és nem ítélünk, méltóan akarjuk megadni a végtisztességet a párt halottjának... Azok, akiknek nevében fájdalommal búcsúztatom Rajk Lászlót, harcolni akarnak azért, hogy pártunkban a legmélyebben érvényesüljön a lenini demokrácia, országunkban... erős legyen a szocialista demokrácia, a szocialista humanizmus és a törvényesség... Azt akarjuk, hogy soha többé ne legyenek Rajk-perek” — mondotta Münnich Ferenc.

Az MSZMP Központi Bizottságának 1962. augusztusi határozata kimondta

„az ártatlanul elítélt és meghurcolt személyek teljes rehabilitását”, hangsúlyozva, hogy „e perekben felhozott vádak teljesen alaptalanok”. Rajk nevével kapcsolatban azonban mindmáig feltolul a kérdés: miért ért véget oly hirtelenül, tragikusan élete és pályafutása, s miért éppen az övé?

A felelet érdekében vissza kell pergetnünk Rajk életútjának filmjét belügyminiszteri működéséig, hogy mintegy tekercset cserélve, egy *másik*, helyenként előhívhatatlan, homályos foltoktól megszakított képsort tekintsünk át. Igaz, hogy Rajk uralta a Belügyminisztériumot, de a Péter Gábor vezette politikai rendőrség, később államvédelmi osztály, csak *de jure* tartozott fennhatósága alá, a miniszter ténylegesen nem tudta

ellenőrizni. Péter módszeresen arra törekedett, hogy önálló és a párt választott szerveinek ellenőrzésétől független apparátust építsen ki. Ezért ismételt hatásköri vitákra került sor a belügyminiszter és a politikai rendőrség vezetője között. Az utóbbi különösen nehezményezte, hogy Rajk nem kívánt bővebb költségvetést engedélyezni számára. Pétert hathatósan támogatta Farkas Mihály, aki 1947-ben hallván panaszait, Rajk párthűségét kétségbe vonva indulatosan kitört: „A belügy nincs a párt kezében!” A nézeteltérések személyi hajszává fajultak. Péter Rajkot 1947 végén már „párt- és rendszerellenes magatartással” gyanúsította, s 1948 januárjában a vádhoz csatlakozott Farkas is, aki a belügyminisztert durván „ellenség”-nek nyilvánította.

Rákosi Mátyás állásfoglalása volt a döntő. Az MKP főtitkára, mint láttuk, nagyra értékelte Rajk tevékenységét, több ízben elégedetten nyilatkozott munkájáról és személyéről. Péter és Farkas annyit mégis elértek, hogy Rákosi bizalma megingott. Taktikázó és óvatos politikus lévén azonban egyelőre várakozó álláspontra helyezkedett, bár „sosem lehet tudni” jelszóval helyesnek tartotta Rajk eltávolítását a Belügyminisztériumból. Az elvi döntés megvalósulására 1948. augusztus elején került sor, és az összefüggések alapján nyilvánvaló Rajk külügyminiszteri kinevezésének igazi háttere! A bizalmatlanságot még határozottabban fejezte ki, hogy nem sokkal a kormányátalakítás után az MDP Politikai Bizottsága Farkas Mihály javasla-

tára létrehozta az Államvédelmi Bizottságot, amely 1948–49 fordulóján politikai megbízhatóság szempontjából felülvizsgálta a rendőrséget, különösen annak tisztikarát, és megállapította, hogy „... a rendőrség világnézeti oktatása elmaradt a párttól és helytelen úton jár”. A jelentés a vezetők és beosztottak igen jelentős hányadát „megbízhatatlannak” s ennek alapján a személyi állomány összetételét „nem megnyugtatóan szilárdnak” minősítette, s szükségesnek ítélte a rendőrség átszervezését. Az értékelés egyenlő Rajk munkájának súlyos bírálataival.

A sorsdöntő kérdés Rákosi és Rajk viszonya, amelyből azonban Rajk egyéniségének és a pártfegyelemről vallott felfogásának ismeretében ki kell iktatnunk a személyes vetélkedés lehetőségét.

Nem állott fenn közöttük koncepcionális ellentét sem.

Rajk az MDP alakuló kongresszusán elmondott beszédében helyeselte a párt programnyilatkozatát, beleértve az osztályharc éleződéséről hirdetett tételt is. Nem képviselt külön álláspontot a népfront-kérdésben sem, s a Központi Vezetőség 1949. márciusi ülésén kifejtette, hogy a népfront ideiglenes jellegű, s hiba volna túlbecsülni jelentőségét. A népfrontot ő is a többi koalíciós párt felszámolása eszközének tekintette. A nemzetközi munkásmozgalom vitás kérdéseiben — így az ún. jugoszláv ügyben is — azonos álláspontot vallott a pártvezetéssel. Rákosi mégis szembe fordult Rajkkal. Magatartásának indítékait az MSZMP Központi Bizottságának már idézett

1962-es határozata fogalmazta meg: „A Rákosi-klikk tagjai már a felszabadulás előtt elhatározták, hogy a párt vezetését kisajátítják. A proletárdiktatúra győzelme után személyi hatalmuk kiépítése volt a céljuk, majd ahhoz elvtelenül, görcsösen ragaszkodtak . . . A hatalom birtokában önkényük leplezésére hirdették a hibás sztálini tételt az osztályharc állandó éleződéséről, valamint azt, hogy az ellenséget a pártban kell keresni. Rákosi személyi hatalma biztosítására agyalta ki azt a rágalmat, hogy a munkásmozgalom azon vezetői és tagjai, akik a felszabadulás előtt itthon éltek és harcoltak, a horthysta politikai rendőrség ügynökei voltak, akik pedig a kapitalista országok testvérpártjaiban, illetve a spanyol polgárháborúban harcoltak, az imperialista

hírszerzőszervek ügynökei lettek. Ezzel megrágalmazta az egész magyar forradalmi munkásmozgalmat, és az általános gyanakvás légkörét teremtette meg a pártban.”

Tehát a személyi hatalom kiépítése és az ellenségkeresés a párton belül — szoros összefüggésben állottak. „Rákosi szinte megszállottja volt ezeknek a dolgoknak” — mondotta később Nógrádi Sándor tanúsága szerint Gerő Ernő, aki e téren valóban jól tájékozott volt. Szavait alátámasztják Rákosi kijelentései a Központi Vezetőség 1949. május 31-i ülésén (Rajkot az előző napon tartóztatták le, de a választott pártszerveket csak később tájékoztatták): „Amikor a legális pártokban a burzsoázián nem segíthetnek, az ellenség a Pártba megy át... és ez a

veszély rendkívül komoly... Hosszú esztendőkre előre ez lesz az ellenségnek a vonala... Tehát az éberséget sokkal komolyabban, sokkal jobban kell fogni.”

A Magyar Dolgozók Pártjában, különösen a felső vezetésben azonban nem volt könnyű ellenséget felmutatni. Nem kétséges, hogy a Moszkvából hazatértek egyike sem kerülhetett gyanúba, hiszen nehéz lett volna bármelyikükre is rábizonyítani, hogy imperialista ügynökökkel tartottak fenn kapcsolatot. A fiatal hazai vezető generáció múltja szintén kevés fogódzót nyújthatott egy komplex rágalomanyag összeállítására. Rajk életrajzában viszont számos mozzanat kínálkozott „továbbfejlesztésre”: valóban több ízben foglya volt a horthysta rendőrségnek, valóban megvádolták trockizmus-

sal, valóban megjárta a francia internálótáborokat, valóban dolgozott a hitleri Németországban, és bátyja, a nyilas államtitkár valóban közbenjárt érdekében.

Péter Gábor és Farkas Mihály állandó intrikája, Rákosi növekvő bizalmatlansága, továbbá — bármilyen tragikus is — éppen Rajk tetteiben és színhelyekben gazdag mozgalmi múltja különösen kapóra jött, mikor nyílt ellenségeskedéssé fajult a kezdetben elvi-politikai vita Jugoszláviával. Már Rajk letartóztatása előtt folyamatban volt a hatósági eljárás a budapesti jugoszláv követség egyik beosztottja ellen. Rajk őrizetbe vétele után Rákosi, Farkas és Péter irányításával a két ügyet összekapcsolták, s kialakult egy olyan koncepciós vád, amely alkalmasnak

tűnt arra, hogy kompromittálja a jugoszláv vezetőket Rajk László. Vajon megtagadhatta-e a kívánságot, amelynek teljesítésével, úgy tűnt, nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi kommunista mozgalomnak is szolgálatot tehet? Ha ellenszégül, szembefordul a kommunista párttal, amely az élete volt. Ha engedelmeskedik, odaveti saját múltját, amely az élete volt. Rajk László útja mindenképpen véget ért, bárhogyan döntött. Ezért azt tette, amit kommunista kötelességtudása parancsolt. Ő, aki mindig a pártfegyelem példaképe volt, nem cselekedhetett a párt ellenében. Ő is, csupán mint a koncepciós perek többi áldozata, azt remélte, hogy egyszer majd kiderül, milyen tragikus „tévedés” történt, hogy elérkezik a felülvizsgálat

ideje, hogy a párt megtisztítja nevüket és becsületüket.

Rajk László életének e rövid áttekintése talán hozzájárul a teljes politikai és történelmi igazságtételhez.

IRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Jelen munkánk alapja a Párttörténeti Közlemények 1969. 1. számában megjelent részletes és a maga nemében első Rajk László életrajzunk. Az ott megjelölt levéltári és egyéb forrásokon kívül felhasználtuk még *Csatári József*, *Kovács István*, *Somogyi Miklós*, *Széll Jenő*, *Tömpe András* és *Tömpe István* visszaemlékezéseit (Párttörténeti Intézet Archivuma), *Rajk Júlia*, *Béki Ernő* és *Donáth Ferenc* személyes közléseit, valamint A magyar egyetemi hallgatók statisztikája 1930–1934. Központi Statisztikai Hivatal, Bp. 1931–1935. című adatgyűjteményt.

Kézirat gyanánt rendelkezésünkre álltak *Rácz Béla*: A Belügyminisztérium hivatalszervezete 1945–48, *Szabó Miklós*: Új elemek a magyar értelmiségi ifjúság mozgalmaiban a harmincas évek fordulóján, *Vida István*: A Független Kisgazdapárt válsága és *Verő Józsefné*: Az MKP Budapesti Területi Bizottságának szervezeti felépítése című tanulmányai.

Anyagunkat kiegészítettük még az alábbi monográfiák, emlékiratok és gyűjtemények felhasználásával: *Ságvári Ágnes*: Tömegmozgalmak és politikai küzdelmek Budapesten 1945–1947. Bp. 1964., *Pintér István*: A Magyar Front és az ellenállás. Bp. 1970., *Szabó Bálint*: Népi demokrácia és forradalomelmélet. Bp. 1970., *Hugh Thomas*: The Spanish Civil War. London 1961., *Nógrádi Sándor*: Új történet kezdődött. Bp. 1966., *Vas Zoltán*: Hazatérés, 1944. Bp. 1970., *Guernica*: A spanyol polgárháború költészete. Bp. 1963. Átnéztük továbbá a koncepciós perekkel kapcsolatos lényegesebb memoár-irodalmat.

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	5
Az illegalitás iskolája	11
Önkéntesként Spanyolországban	71
Fogságban	88
Az ellenállás szervezője	101
A. pártmunkás	117
Az államférfi	149
Irodalmi tájékoztató	195

A kiadásért felelős: az Akadémiai Kiadó igazgatója

A szerkesztésért felelős: Zrinszky Lászlóné

Műszaki szerkesztő: Fülöp Antal

AK 135 k 7477. Terjedelem: 3,12 A/5 ív

Akadémiai Nyomda, Budapest

Felelős vezető: Bernát György

8, —